

De splitsing van de middenklasse

Een onderzoek naar de invloed van opleidingsrichting op de ontwikkeling van politieke voorkeur en sentiment ten aanzien van de verzorgingsstaat

Daniël Rijckborst

Studentnummer: 315959

Rotterdam, januari 2010

Erasmus Universiteit Rotterdam

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Sociologie: Arbeid, organisatie en management

Begeleider: Dr. P. Achterberg

Tweede beoordelaar: Drs. B. Jetten

Titel scriptie: De splitsing van de middenklasse

Daniël Rijckborst

Studentnummer: 315959

Rotterdam, januari 2010

Erasmus Universiteit Rotterdam

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Sociologie: Arbeid, organisatie en management

Begeleider: Dr. P. Achterberg

Tweede beoordelaar: Drs. B. Jetten

Voorwoord

Deze scriptie vormt de afsluiting van de masteropleiding arbeid, organisatie en management. Ik wil Peter Achterberg bedanken voor zijn kritische commentaar en methodologische ondersteuning. Dit was absoluut noodzakelijk om tot een goed resultaat te komen.

Rotterdam, januari 2010

Samenvatting

Uit een lange reeks sociologisch onderzoek blijkt dat opleiding een belangrijke factor is bij de vorming van politieke overtuigingen en hiermee tegelijkertijd een voornamelijk rol speelt bij de keuze voor een politieke partij. Dit komt duidelijk naar voren bij het verschil in stemgedrag tussen enerzijds sociaal-cultureel opgeleiden en anderzijds economisch opgeleiden. De groep met een sociaal-culturele opleiding blijkt sterk links georiënteerd te zijn, terwijl onder economisch opgeleiden de voorkeur voor rechtse partijen dominant is.

Voor dit verschil in politieke voorkeur worden zowel economische als culturele verklaringen geboden. In deze scriptie zijn beide 'groepen' verklaringen getoetst. Hiervoor is gebruik gemaakt van de dataset 'Arbeid, Bedrijf en Sociale Zekerheid in Nederland 2006'. Onder economische verklaringen vallen de hoogte van het inkomen, economische onzekerheid, de sector waarin men werkzaam is en de mate waarin de verschillende groepen economisch progressief zijn. De culturele groep bestaat uit drie verklaringen: culturele participatie, autoritarisme en anomie.

Uit de resultaten komt naar voren dat sociaal-cultureel opgeleiden, zoals verwacht, aanzienlijk linkser politiek georiënteerd zijn dan economisch opgeleiden. Dit blijkt een gevolg te zijn van economische progressiviteit. Deze groep streeft dan ook meer naar sociaaleconomische gelijkheid (door bijvoorbeeld de verhoging van uitkeringen en de nivellering van inkomensverschillen). Economisch opgeleiden zijn economisch conservatiever: vergeleken met sociaal-cultureel opgeleiden vinden zij sociaaleconomische verschillen binnen de samenleving meer gerechtvaardigd.

Vervolgens is onderzocht in welke mate deze twee groepen positief of negatief sentiment koesteren ten aanzien van de verzorgingsstaat. Dit is onderzocht door het voorleggen van gevoelsmatige kwesties rondom het functioneren van dit instituut. Op deze manier is gekeken of de economische progressiviteit van sociaal-cultureel opgeleiden tevens leidt tot een sterkere gevoelsmatige ondersteuning van de verzorgingsstaat. Uit bestaand onderzoek blijkt dat deze link zich niet per definitie manifesteert: economische progressiviteit kan hand in hand gaan met een afkeuring van de verzorgingsstaat (Houtman *et al.* 2008: 105-117).

Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat sociaal-cultureel opgeleiden positiever staan ten opzichte van de verzorgingsstaat dan economisch opgeleiden. Dit is zowel het gevolg van een grotere economische progressiviteit als van libertaire culturele opvattingen. Naast het feit dat sociaal-cultureel opgeleiden economisch progressiever zijn, denkt deze groep ook relatief libertair over culturele kwesties. De combinatie van economische en culturele conservativiteit onder economisch opgeleiden leidt aldus tot een sterkere verwerping van de verzorgingsstaat.

De onderzoeksresultaten leiden tot de conclusie dat het vernieuwde EGP-schema meer recht doet aan veranderingen die zich hebben voorgedaan bij de transformatie van een industriële naar een

postindustriële samenleving dan het klassieke EGP-schema. In dit vernieuwde EGP-schema geldt een onderscheid tussen technocraten en sociaal- en cultureel specialisten. De politieke voorkeur en de mate waarin de verzorgingsstaat wordt ondersteund verschillen aanzienlijk tussen deze twee groepen. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen of dit verschil het resultaat is van opleiding of beroepspositie. Tevens is het interessant of het effect van opleidingsrichting het gevolg is van selectie of socialisatieprocessen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inhoudsopgave	6
Hoofdstuk 1 Inleiding	8
Deel 1: Waarom stemmen sociaal-cultureel opgeleiden linkser dan economisch opgeleiden?	11
Hoofdstuk 2 De invloed van opleidingsrichting op het stemgedrag	12
2.1 Verklaringen op basis van klassenbelangen	12
2.1.1 Inkomensverschillen	13
2.1.2 Werkzaam in de publieke sector en economische onzekerheid (werkloosheidsrisico)	14
2.1.3 Economisch egalitarisme	15
2.2 Verklaringen op basis van cultuur	17
2.2.1 Culturele participatie en autoritarisme	18
2.2.2 Anomie	20
Hoofdstuk 3 Data en operationalisering	22
3.1 Dataset	22
3.2 Operationalisering variabelen	22
3.2.1 Categorische variabelen	22
3.3.2 Schaalanalyse en beschrijving	26
Hoofdstuk 4 Resultaten	30
4.1 Lineaire regressie	30
4.2 Toetsing hypothesen	31
Deel 2: Opleidingsrichting en antiverzorgingsstaatsentiment	35
Hoofdstuk 5 Antiverzorgingsstaatsentiment	36
5.1 Opbouw en afbraak van de verzorgingsstaat	36
5.2 Economische motieven voor het ondersteunen van de verzorgingsstaat	37
5.2.1 Inkomensverschillen tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden	37
5.2.2 Sector en werkloosheidsrisico	38
5.2.3 Economisch egalitarisme	39
5.3 Culturele bezwaren tegen de verzorgingsstaat	39

Hoofdstuk 6	Operationalisering	41
Hoofdstuk 7	Analyse en resultaten	42
7.1	Lineaire regressie	42
7.2	Toetsing hypothesen	42
Hoofdstuk 8	Conclusies	46
8.1	Liggen economische of culturele motieven ten grondslag aan het verschil in stemvoorkeur tussen economisch en sociaal-cultureel opgeleiden?	46
8.2	Zijn er verschillen in de mate waarin sociaal-cultureel en economisch opgeleiden negatief sentiment koesteren jegens de verzorgingsstaat?	47
8.3	Discussie	48
8.4	Reflectie en vervolgonderzoek	49
Bijlagen	55
Bijlage I	Factorladingen items schalen	55

Hoofdstuk 1 Inleiding

Opleidingsrichting vormt een belangrijke factor bij de ontwikkeling van het individu. Dit blijkt uit een lange reeks sociologisch onderzoek, dat aantoont dat opleiding een prominente plaats inneemt bij de vorming van levensstijl (zie bijvoorbeeld Andersen, 1999; Pascarella en Terenzini, 1991; Guimond, Begin en Palmer, 1989; Baer en Lambert, 1982; Hyman en Wright, 1979; Feldman en Newcomb, 1969; Newcomb, 1943). Deze verschillen in levensstijl uiteten zich bijvoorbeeld in kleding, consumptiepatronen en vrijetijdsbesteding.

Bovendien komt in veel onderzoek naar voren dat economisch opgeleiden politiek gezien voornamelijk rechts georiënteerd zijn. Sociaal-cultureel opgeleiden ondersteunen daarentegen aanzienlijk vaak partijen die zich aan de linkerkant van het politieke spectrum bevinden (Güveli, Need en De Graaf, 2005 & 2007; Van de Werfhorst en De Graaf 2004; Van de Werfhorst en Kraaykamp, 2001; Bles-Booij, 1994). In deze scriptie wordt onderzocht op welke wijze dit verschil in politieke voorkeur verklaarbaar is. Hiervoor zijn enerzijds theorieën behandeld die zich richten op de directe invloed van opleidingsrichting. Anderzijds behandel ik theorieën die de maatschappelijke positie van beide groepen aansprakelijk stelt voor het verschil in politieke oriëntatie. Deze maatschappelijke positie is sterk gerelateerd aan de gevolgde studierichting. In dit type onderzoek worden beroepskenmerken verbonden aan attitudes (Güveli *et al.* 2005 & 2007; Werfhorst en De Graaf, 2004; Van de Van de Werfhorst en Kraaykamp, 2001; Bles-Booij, 1994; Pierre Bourdieu, 1984).

Veel onderzoek dat is verricht naar de invloed van opleiding en beroepskenmerken op de levensstijl die groeperingen aanhangen, is gebaseerd op het werk van Pierre Bourdieu (1984). Volgens deze Franse socioloog zijn *economisch* en *cultureel* kapitaal verantwoordelijk voor de belangrijkste breuklijnen binnen de samenleving. Groepen die over relatief veel economisch kapitaal beschikken, hebben overwegend conservatieve economische opvattingen. Dit leidt tot de verwerping van een sterke herverdeling van welvaart en het stemmen op partijen die zich rechts van het politieke spectrum bevinden (Bourdieu, 1984). Daarnaast hangt economisch kapitaal sterk samen met de levensstijl die men aanhangt. Groeperingen en individuen die over veel economisch kapitaal beschikken, hebben een voorkeur voor verre vakantiebestemmingen, leggen sterk de nadruk op (luxe) goederenbezit en kijken voornamelijk populaire tv-programma's (Van de Werfhorst *et al.* 1997; Bles-Booij, 1994).

Andere groepen binnen de samenleving, zoals docenten, onderwijzers, journalisten, kunstenaars en sociaal-culturele specialisten, beschikken juist over veel cultureel kapitaal (Bourdieu, 1984: 115-123). Ook cultureel kapitaal heeft een sterk effect op stemgedrag en leefstijl. Onder de groeperingen met veel cultureel kapitaal domineren progressieve politieke opvattingen en de voorkeur voor linkse partijen. Daarnaast staat cultureel kapitaal sterk in verband met levensstijl. De culturele 'smaak' van sociaal-culturele specialisten leidt tot een relatief hoge deelname aan culturele uitgangactiviteiten,

het lezen van literatuur en tot een culturele vakantiebesteding. Daarnaast hangt cultureel kapitaal negatief samen met het bezit van luxe goederen (Blees- Booij, 2004: 124).

Naast het pionierswerk van Bourdieu, worden in de literatuur grofweg twee verklaringen gegeven voor het verschil in politieke oriëntatie. Enerzijds wijzen onderzoekers naar economische motieven (de hoogte van het inkomen, de afhankelijkheid van de staat, economische onzekerheid en economische progressiviteit), anderzijds worden culturele verklaringen gegeven (de mate van culturele participatie, autoritarisme en anomie). Zowel de economische als de culturele verklaringen worden in deze scriptie getoetst. Dit leidt tot de volgende hoofdvraag:

Heeft opleidingsrichting invloed op de politieke voorkeur die mensen hebben en is dit verklaarbaar vanuit economische dan wel culturele posities en denkbeelden?

Het tweede deel van de scriptie ligt in het verlengde van het eerste deel. Hierin is de vraag gesteld of opleidingsrichting invloed heeft op de mate waarin negatief sentiment wordt gekoesterd ten aanzien van de verzorgingsstaat. Uit recent onderzoek blijkt dat een aanzienlijke groep mensen de verzorgingsstaat afwijst op basis van autoritaire uitgangspunten (Houtman, Achterberg en Derks, 2008). Deze verwerping, die dus cultureel van aard is, kan hand in hand gaan met economische progressiviteit. Het sociaaleconomische gelijkheidsideaal gaat in dit geval samen met radicale kritiek op het instituut dat gelijkheid tot op een zekere hoogte verwezenlijkt. De economische en culturele factoren die in het eerste deel van de scriptie aan bod komen als verklaring voor politieke voorkeur, worden ook in het tweede deel aangehaald als verklaring voor de vorming van antiverzorgingsstaatsentiment. De hoofdvraag in het tweede deel van de scriptie is als volgt:

Is er sprake van een verband tussen opleidingsrichting en antiverzorgingsstaatsentiment en is dit verklaarbaar vanuit economische dan wel culturele posities en denkbeelden?

Onderzoek naar de basis voor het verschil in stemgedrag tussen economisch en sociaal- cultureel opgeleiden is zowel wetenschappelijk als maatschappelijk van belang. Door de transformatie van een industriële naar een postindustriële maatschappij zijn veel onderzoekers bezig met het herformuleren van de klassieke klassenstructuur. Deze onderzoekers gaan niet meer uit van een uniforme, maar van een verdeelde middenklasse. Dit wordt ook wel de *new class theory* genoemd (Bruce-Briggs, 1979; Brint, 1984; Lamont, 1987; Kriesi, 1989). Vergeleken met het klassieke EGP-klassenschema, hanteren deze onderzoekers een nieuw onderscheid tussen een 'oude middenklasse' (bijvoorbeeld managers, fabriek- en bedrijfseigenaren) en een 'nieuwe middenklasse', die bestaat uit sociaal- en cultureel specialisten. Het karakter van het werk en de mate waarin deze twee groepen afhankelijk zijn van de staat verschillen sterk. De vraag in dit onderzoek is in welke mate deze twee groepen verschillen in het ondersteunen van de verzorgingsstaat en in politieke voorkeur. Is er daadwerkelijk sprake van een fundamentele breuk?

Ook maatschappelijk gezien is het onderzoek relevant. Zowel ouder als recent onderzoek duidt op een verandering van de politieke cultuur. Culturele thema's spelen een steeds grotere rol, zowel in de politiek als onder de burgers (Houtman *et al.* 2008). Thema's als individuele vrijheid, de handhaving van de openbare orde en immigratie staan steeds sterker in de politieke schijnwerpers. Daarbij is het interessant om aan te merken dat de standpunten die burgers op deze thema's innemen, sterk afhankelijk zijn van het onderwijs dat men heeft gevolgd. Uit deze scriptie zal blijken op welke wijze economische en sociaal-culturele opleidingen invloed uitoefenen op de beoordeling van culturele thema's. Ook de mate waarin negatief sentiment gekoesterd wordt ten aanzien van het 'instituut' de verzorgingsstaat, zou hier weleens van afhankelijk kunnen zijn. Of zijn het wellicht toch economische motieven die bepalen of iemand de verzorgingsstaat ondersteunt? Dit zijn de vragen die in deze scriptie centraal staan.

De scriptie bestaat uit twee delen. Deel één (hoofdstuk twee tot vier) richt zich op de politieke voorkeur van sociaal-cultureel en economisch opgeleiden. Hoofdstuk twee behandelt de economische en culturele verklaringen die een rol kunnen spelen bij het verschil in stemvoorkeur. Hoofdstuk drie geeft de operationalisatie van het onderzoek weer, gevolgd door de belangrijkste resultaten in hoofdstuk vier. Het tweede deel van de scriptie onderzoekt het verband tussen opleidingsrichting en antiverzorgingsstaatsentiment. Hoofdstuk vijf behandelt bestaande theorie, gevolgd door de operationalisatie (hoofdstuk zes) en de resultaten (hoofdstuk zeven). In hoofdstuk acht volgen de conclusies, waarin antwoord wordt gegeven op de twee hoofdvragen. Aansluitend komen de aanbevelingen voor vervolgonderzoek aan bod.

Deel 1: Waarom stemmen sociaal-cultureel opgeleiden linkser dan economisch opgeleiden?

Hoofdstuk 2 De invloed van opleidingsrichting op het stemgedrag

Uit onderzoek komt naar voren dat sociaal-cultureel opgeleiden aanzienlijk linkser stemmen dan economisch opgeleiden (Güveli *et al.* 2005 & 2007, Van de Werfhorst en De Graaf, 2001 & 2004, Blee-Booij, 1994). Als basis voor dit verschil wijzen onderzoekers zowel economische als culturele oorzaken aan. Economische factoren die aanleiding bieden tot een linkse of rechtse politieke voorkeur worden behandeld in paragraaf één. Dit zijn achtereenvolgens: de hoogte van het inkomen, de sector waarin men werkzaam is (publiek/privaat), werkloosheidsrisico en economisch egalitarisme. In paragraaf twee volgen de culturele beweegredenen die stemvoorkeur beïnvloeden. Dit zijn achtereenvolgens: culturele participatie, autoritarisme en anomie.

2.1 Verklaringen op basis van klassenbelangen

Van oudsher zijn theorieën die zich baseren op de economische belangen van verschillende 'klassen', prominent aanwezig binnen de sociologie. Grondleggers van de klassenanalyse zijn Karl Marx (1813-1883) en Max Weber (1864-1920). Marx legt in zijn analyse de nadruk op de tegenstelling tussen de bourgeoisie en het proletariaat. Het bezit van en de verhouding tot productiemiddelen die groeperingen innemen, bepalen naar opvatting van Marx de positie binnen de maatschappelijke hiërarchie. Het eendimensionale model dat Marx hanteert, wordt door Max Weber sterk betwist en uitgebreid (De Jong, 2003: 137). De maatschappelijke gelaagdheid wordt volgens Weber niet alleen bepaald door de economische factor, maar ook door politieke en culturele factoren. Deze drie krachten vormen samen een dynamiek die de maatschappelijke ongelijkheid bepaalt. In navolging van Marx en Weber zijn vele onderzoeken verricht naar de connectie tussen maatschappelijke positie en stemgedrag (zie bijvoorbeeld Goldthorpe (1980), Wright (1979) en Lipset (1960)).

Lipset (1960) reduceerde in zijn eerdere werk het politieke toneel tot een strijd om de verdeling van schaarse middelen. Het politieke proces is aldus de vertaling van deze 'onderliggende' economische strijd. Linkse partijen vertegenwoordigen de economische belangen van de arbeidersklasse, terwijl rechtse partijen de politieke bondgenoten zijn van de middenklasse. Dit onderzoek van Lipset richt zich sterk op het onderscheid tussen de arbeidersklasse en de middenklasse. Hij hanteert hierbij een eendimensionale hiërarchische ordening, gebaseerd op de beroepenstructuur binnen de samenleving. Later kwam Lipset overigens terug op de Marxistische interpretatie van de politiek. Hij was van mening dat een klassenanalyse niet meer toereikend was voor een juiste verklaring van niet-schaarstegerelateerde problemen, opkomend nadat een land al gedurende lange tijd geïndustrialiseerd is (Clark en Lipset, 1991). Dit is in het westen sterk het geval, waar ook wel over een postindustriële tijdperk wordt gesproken. Dit wil zeggen dat industriële productie sterk in omvang afneemt en de dienstensector steeds dominantier is.

In een postindustriële samenleving vallen bovendien de scherpe scheidslijnen weg tussen de arbeidersklasse en de middenklasse. Ondanks de discussie die bestaat over het blijvende belang van traditionele sociale klassen, zijn veel onderzoekers bezig met het herformuleren van de klassieke klassenstructuur. In deze herformulering wordt de nadruk gelegd op de verdeeldheid van de middenklasse. De *new class theory* (Bruce-Briggs, 1979; Brint, 1984; Lamont, 1987; Kriesi, 1989) vormt hiervan de duidelijkste illustratie. Binnen deze theorie wordt een onderscheid aangebracht tussen een 'nieuwe middenklasse' van kennisarbeiders, en een 'oude middenklasse' van managers, fabriek- en bedrijfseigenaren (Güveli *et al.* 2005). Naast de klassieke machtsbron, economisch kapitaal, legt deze theorie de nadruk op de waarde van kennis. Kennisarbeiders bezitten dit in een specifieke vorm, en ontlenen hieraan een machtspositie die van een andere aard is dan een machtspositie die gebaseerd is op bezit. Naast een economische elite, ontstaat een nieuwe elite van specialisten, ook wel professionals genoemd. De middenklasse wordt binnen het theoretische raamwerk van de *new class theory* gevormd door verschillende groeperingen die diffuse belangen hebben. Deze verschillende belangen leiden tevens tot divergente politieke voorkeuren.

De *new class theory* wordt gelegitimeerd door middel van onderzoek dat laat zien dat er meer variatie is in het stemgedrag binnen de dienstenklasse dan tussen de dienstenklasse en overige klassen (Nieuwbeerta en De Graaf, 1999; De Graaf en Steijn, 1997; Butler en Savage, 1995). De Graaf en Steijn (1997) concluderen dan ook dat een klassieke klassenanalyse '*geen recht doet aan de belangrijke institutionele veranderingen die zich in een postindustriële maatschappij hebben voorgedaan*' (*ibid.* 11). Daarvoor bestaan teveel verschillen binnen de serviceklasse zelf. De verschillen in politieke voorkeur tussen sociaal-culturele specialisten enerzijds en de middelbare en hogere leidinggevenden anderzijds, beschouwen zij hierbij als het grootste 'conflict'. In dit onderzoek wordt sterk voortgeborduurd op deze tegenstelling.

2.1.1 Inkomensverschillen

Güveli, Need en De Graaf (2007) hebben onderzoek gedaan naar de verschillen tussen enerzijds technocraten en anderzijds sociaal-culturele specialisten. Dit onderzoek is mede gebaseerd op het werk van Kriesi (1989), die al eerder het onderscheid tussen deze twee groepen hanteerde. Onder technocraten scharen Güveli *et al.* (2007) de 'oude middenklasse' van managers, ondernemers, technici en administratief personeel. Deze groep heeft merendeels een economische of technische opleidingsachtergrond. Dit vormt een groot contrast met de sociaal-culturele specialisten, die merendeels een opleiding hebben genoten waarin sociale en culturele kennis centraal staan. Onder deze groep vallen bijvoorbeeld welzijnswerkers, docenten en kunstenaars. In dit onderzoek testen zij een alternatief voor het EGP- klassenschema (zie tabel 1). In deze tabel valt op dat in het klassieke EGP- schema geen onderscheid wordt gemaakt tussen technocraten en sociaal-culturele specialisten. Dit gebeurt wel in het schema dat Güvel *et al.* (2007) gebruiken. Dit vernieuwde EGP-schema ligt in lijn van de *new class theory*.

EGP	Aangepaste EGP	Naam klasse	Voorbeelden Beroepen
I	Ia	Hooggeschoolde technocraten	Managers binnen grote firma's, bedrijfskundigen in het bedrijfsleven en bij de overheid, natuurkundigen
	Ib	Hooggeschoolde sociaal-culturele specialisten	Medici, tandartsen, universitaire docenten, sociale wetenschappers
II	IIa	Laaggeschoolde technocraten	Managers binnen kleine bedrijven, ingenieurs, computerprogrammeurs
II	IIb	Laaggeschoolde sociaal-culturele specialisten	Medisch-assistenten, verpleegkundigen, onderwijzers, kunstenaars
III	III	Arbeiders in non-manuele, routinematige beroepen	Routinematige hoofdarbeiders in administratieve en commerciële beroepen (telemarketeers)
V/VI	V/VI	Ambachtlieden (geschoolde handarbeid)	Laaggeschoolde technici, managers op de werkvloer, ambachtlieden
VII	VII	Semi- en ongeschoolde handarbeiders	Landarbeiders

Tabel 1 Aangepast klassenschema Güveli et al. (2007: 607)

Güveli *et al.* (2007) laten vervolgens zien dat tussen deze twee groepen aanzienlijke politieke, culturele en economische verschillen bestaan. Het belangrijkste economische verschil dat in dit onderzoek naar voren komt, is de hoogte van het inkomen. De sociaal-culturele specialisten verdienen aanzienlijk minder, vooral in vergelijking met de hooggeschoolde technocraten (*ibid.* 620). Opvallend is vooral dat de hooggeschoolde specialisten nauwelijks meer verdienen dan de laaggeschoolde technocraten. Dit houdt in dat laaggeschoolden binnen de sociaal- culturele beroepsgroep veruit het laagste inkomen hebben. Soortgelijke bevindingen komen naar voren in een onderzoek van De Graaf en Steijn (1997: 12). Ook zij benadrukken het verschil in 'marktpositie' en tonen vervolgens aan dat sociaal-culturele specialisten duidelijk minder verdienen dan middelbare en hogere leidinggevenden.

De verschillen in de hoogte van het inkomen blijken ook uit een rapport dat is uitgegeven door SEO economisch onderzoek (2009). De groep met een sociaal-culturele opleiding verdient aanzienlijk minder dan de groep met een economische opleiding (*ibid.* 30). *Het relatief lage inkomen zou dan ook een goede verklaring kunnen bieden voor de linksere politieke voorkeur van de groep met een sociaal-culturele opleiding (hypothese 1).*

2.1.2 Werkzaam in de publieke sector en economische onzekerheid (werkloosheidsrisico)

De tweede verklaring voor het verschil in politieke voorkeur richt zich op de sector waarin de verschillende groepen voornamelijk werkzaam zijn. Individuen met een sociaal-culturele opleiding komen logischerwijs veelal terecht op functies met een sociaal-cultureel karakter. Functies met dit

karakter zijn grotendeels te vinden binnen de publieke sector, terwijl technocraten (merendeels individuen met economische opleidingen) sterker vertegenwoordigd zijn binnen de private sector. Het belang van financiële ondersteuning door de politiek is voor de specialisten dan ook groot, in het bijzonder in vergelijking met economisch opgeleiden. Om deze reden ondersteunen sociaal-culturele specialisten een economisch progressieve politiek, terwijl technocraten meer belang hebben bij privatisering en lagere belastingen (Güveli en De Graaf, 2007: 64). Daarbij worden linkse partijen over het algemeen gezien als proponenten van een grote publieke sector (Güveli *et al.* 2007).

Soortgelijke resultaten komen naar voren in het onderzoek van Savage (1991). Hij concludeert uit zijn onderzoek, uitgevoerd onder werknemers in Engeland, dat het stemgedrag van de middenklasse sterk afhankelijk is van de sector waarin men de arbeid verricht. De groep werknemers die een baan heeft binnen de publieke sector, is eerder geneigd om links te stemmen dan de groep werknemers die werkzaam is binnen de private sector. Savage concludeert dat: *'the crucial structural factor ensuring middle-class political fragmentation lies in the different relationship of middle-class groups towards the state'* (1991: 48). Ook De Graaf en Steijn (1997: 11) benadrukken de belangrijke rol die de overheid vervult bij de werkgelegenheid voor sociaal-culturele specialisten. *Dit leidt tot de verwachting dat sociaal-cultureel opgeleiden door een sterkere vertegenwoordiging binnen de publieke sector een linksere politieke voorkeur hebben dan economisch opgeleiden (hypothese 2).*

Daarnaast verschillen de publieke en private sector in de mate waarin de werknemers blootstaan aan het risico op werkloosheid. Uit een recent rapport van Public Economics APE (2008) blijkt dat het werkloosheidsrisico binnen de publieke sector (1,4%) aanzienlijk lager ligt dan binnen de private sector (4,9%). Dit werkloosheidsrisico zou er toe kunnen leiden dat werknemers binnen de private sector linkser stemmen dan werknemers binnen de publieke sector. Het 'mes van de sector' snijdt voor werknemers binnen de private sector dus aan twee kanten: enerzijds heeft deze groep geen belang bij een grote overheid, omdat een uitdijende overheid leidt tot hogere belastingen. Dit leidt tot een rechtser politieke voorkeur. Anderzijds ligt het werkloosheidsrisico in de private sector hoger. Door dit hogere risico hebben werknemers binnen de private sector juist belang bij uitgebreide sociale arrangementen. *De verwachting is dat sociaal-cultureel opgeleiden rechtser stemmen dan economisch opgeleiden, doordat deze groep voornamelijk werkzaam is binnen de publieke sector en hierdoor een lager werkloosheidsrisico loopt (economisch zekerder is) (hypothese 3).*

2.1.3 Economisch egalitarisme

Naast de verklaringen die gebaseerd zijn op 'feitelijke situaties' als het inkomen dat wordt verdiend, de sector waarin men werkzaam is en economische onzekerheid, wordt in veel onderzoek gefocust op de economische waardeoriëntatie. Onder deze oriëntatie vallen vraagstukken als de verdeling van welvaart, de rechten en plichten van werklozen en de rol van de verzorgingsstaat. In de kern gaat het hier over de denkbeelden die iemand koestert ten aanzien van economische ongelijkheid.

Binnen deze waardeoriëntatie geldt een basisonderscheid tussen economisch conservatisme en economisch egalitarisme (zie bijvoorbeeld Houtman *et al.* 2008). Bij een conservatieve houding heeft het individu de voorkeur voor de dominantie van vrije markt principes, normaliter een standpunt dat wordt gehuldigd door rechtse partijen. Een minimum aan staatsinterventie, relatief lage uitkeringen en de nadruk op de plichten van werklozen zijn de standpunten die hier logischerwijs uit voortvloeien. Bij een progressieve houding gelden tegenovergestelde uitgangspunten: een voorkeur voor staatsinterventie in het economische systeem, nivellering van inkomens en een nadruk op de rechten van werklozen.

Guimond *et al.* (1989) hebben onderzocht in welke mate studenten geneigd zijn om werklozen op de eigen verantwoordelijkheid te wijzen. Hieruit bleek dat studenten binnen de sociale wetenschappen niet zozeer het individu verantwoordelijk houden voor de maatschappelijke positie die wordt ingenomen, maar daarentegen de situationele factoren sterk in ogenschouw nemen. Daarnaast bleek dat economie studenten de verantwoordelijkheid sterker bij het individu leggen. Dit verklaren de onderzoekers vanuit de uitgangspunten die binnen deze twee disciplines gelden. Vervolgens wordt in dit onderzoek aangetoond, dat mensen met een sociaalwetenschappelijke opleiding sterker dan werklozen zelf de oorzaak van de werkloosheid bij de situatie leggen. Dit resultaat gold onafhankelijk van de economische positie of de arbeidskansen van deze groep studenten. De invloed van een sociaalwetenschappelijke opleiding zorgde er aldus voor dat studenten de moeilijke situatie van werklozen geheel anders interpreteren. Dit onderzoek duidt op sterk progressieve economische opvattingen binnen deze groep studenten.

Een ander voorbeeld dat de invloed van onderwijs aantoont is het onderzoek van Andersen (1999). Hij toont aan dat Deense wetenschappers linkser stemmen dan de bevolking als geheel, onafhankelijk van de wetenschappelijke discipline waarbinnen men werkzaam is. Naast dit algemene effect dat van 'intellectuele activiteit' uitgaat, toonde hij ook differentiatie aan tussen de verschillende academische disciplines. Economen en juristen bleken rechtser te stemmen dan sociologen en politicologen. Hij verklaart dit via de paradigmata die binnen de verschillende disciplines dominant zijn. Vooronderstellingen over de verhouding tussen individu en maatschappij, leiden tot duidelijke opvattingen over maatschappelijke thema's als individuele verantwoordelijkheid en de rechten en plichten van werklozen (*ibid.* 93).

Een ander aanknopingspunt biedt het werk van Blees-Booij (1994: 141). In haar proefschrift doet ze onder andere onderzoek naar het verband tussen beroepsstatus en economische progressiviteit. Uit haar resultaten komt naar voren dat de groep met een hoge culturele beroepsstatus economisch progressieve opvattingen heeft. Tegelijkertijd laat Blees-Booij (*ibid.*) zien dat conservatieve economische uitgangspunten dominant zijn binnen de groep met een hoge economische beroepsstatus. Deze groep ziet liever niet dat er veranderingen worden aangebracht in de bestaande macht- en inkomensverhoudingen. *De verwachting is dan ook dat sociaal-cultureel opgeleiden door*

een sterkere economische progressiviteit een linkser politieke voorkeur hebben dan economisch opgeleiden (hypothese 4).

Samenvattend vormen de hoogte van het inkomen, de sector waarin men werkzaam is, het werkloosheidsrisico en economisch egalitarisme de economische motieven om tot een bepaalde partijvoorkeur te komen. Afgezien van het werkloosheidsrisico, leiden alle economische motieven tot de verwachting dat sociaal-cultureel opgeleiden linkser stemmen dan economisch opgeleiden.

2.2 Verklaringen op basis van cultuur

In tal van Westerse landen spelen culturele thema's een steeds belangrijkere rol bij het stemgedrag van de burger. Het harder optreden tegen criminaliteit, het herstel van traditionele gezinswaarden, immigrantenproblemen en individuele vrijheid zijn dan ook zeer prominente politieke *issues* (Achterberg, 2004). Zoekende naar een verklaring voor dit toenemende belang van culturele thema's, wordt voornamelijk de transformatie van de westerse samenleving aangehaald. Door sociologen wordt gesproken over 'reflexieve modernisering' (Beck, 1992), 'detraditionalisering' (Heelas, 1995) en 'postmodernisering' (Crook, Pakulski en Waters, 1992; Inglehart, 1997). De gezamenlijke noemer onder deze begrippen is, dat de normatieve dwang die uitging van traditionele normen en waarden is afgenomen. Dit houdt in dat de legitimiteit van institutioneel gesanctioneerde rolvoorschriften fors is verminderd (Houtman, 2004: 2). Dit heeft geleid tot een prominentere aanwezigheid van culturele thema's op de politieke agenda. Deze spelen een steeds belangrijkere rol bij de keuze voor een politieke partij (Achterberg, 2004).

Deze verandering van de politieke cultuur loopt analoog met de sociale bewegingen die sinds de jaren zestig zijn opgekomen. De bewegingen voor de emancipatie van vrouwen, homoseksuelen en etnische minderheden vormen hiervan duidelijke illustraties (Kriesi, 1989: 1078-1116). De opkomst van sociale bewegingen hangt sterk samen met de omhelzing van links-libertaire waarden (Hellemans Kitschelt en Hellemans, 1990). De betekenis van deze term is tweeërlei. Links verwijst naar '*sociale gevoeligheid, rechtvaardigheid en een kritische houding ten opzichte van de vrije markteconomie*' (*ibid.* 11). Hiermee verwijzen Kitschelt en Hellemans naar economisch progressieve uitgangspunten. Het tweede deel van de term, *libertair*, duidt culturele progressiviteit aan. Daarmee doelen Hellemans en Kitschelt (*ibid.*) op antiautoritair wantrouwen ten opzichte van grote hiërarchische organisaties (voorbeelden zijn leger, kerk, staat en massapartijen). Tevens behelst dit een streven naar autonomie en zelfontplooiing (zie ook Achterberg en Houtman, 2009). Cultureel libertarisme legt aldus sterk de nadruk op de vrijheid van het individu en niet op de macht en het gezag dat voortvloeit uit collectieven. Zowel de individualisering als de toenemende diversiteit binnen de samenleving zijn bij het aanhangen van links- libertaire principes geen problematische ontwikkelingen. Dit wordt als een verrijking van de samenleving beschouwd. Dit gedachtegoed wordt binnen de politiek vertegenwoordigd door 'nieuw linkse' partijen, met als Nederlands voorbeeld GroenLinks.

De opkomst van sociale bewegingen en de emancipatiestrijd die hiermee is ontketend, kan niet alleen op (electorale) steun rekenen. Dit heeft tegelijkertijd geleid tot partijen die zich sterk richten op de bewaking van conservatieve culturele waarden en tradities. Deze 'nieuw rechtse' partijen, die vooral na 1975 steeds sterker naar voren komen, '*reflected the demands for identity (hence nationalism), for homogeneity (hence xenophobia), and for order, hierarchy, and strong leadership (hence authoritarianism)*' (Ignazi, 2003: 203). Ignazi wijst op het verlangen van een deel van de bevolking naar een homogene gemeenschap, strenge bewaking van de openbare orde en de roep om hiërarchie binnen de gemeenschap, een gemeenschap die bovendien geleid zou moeten worden door een sterke leider. Ignazi noemt de opkomst van de nieuw rechtse bewegingen de *silent counter-revolution*. Hiermee verwijst hij direct naar het postmaterialisme van Inglehart (1977), die de opkomst van postmateriële waarden de 'stille revolutie' noemde. Daarmee is 'nieuw rechts', net als 'nieuw links', een product van de culturele en morele crisis die vanaf de jaren tachtig steeds sterker naar voren is gekomen (Houtman *et al.* 2008: 9).

Opleidingsniveau blijkt in dit 'culturele waardeconflict' een belangrijke rol te spelen. Daarnaast is ook opleidingsrichting een belangrijke determinant van culturele waarden en overtuigingen (Guimond, Begin en Palmer, 1989; Van de Werfhorst en Kraaykamp, 2001). Het belang van opleiding is echter niet altijd onderkend. De invloedrijke theorie van Inglehart (1977) vormt hiervan een mooi voorbeeld. De overgang van een 'materialistisch' waardepatroon, met het accent op economische en politiek rust en orde, naar een 'postmaterialistisch' waardepatroon, met de nadruk op ideale over milieu, emancipatie en individuele levensstijlen, verklaarde Inglehart vanuit de toenemende welvaart waarin jongeren opgroeiden. Deze generatie zou door overvloed meer belang hechten aan immateriële thema's. Andere onderzoeken richten zich bij de verklaring van een postmateriële houding bewust niet op materieel bezit, maar op het onderwijs dat is genoten (Houtman, 2003; Baer en Lambert, 1982). In dit onderzoek wordt op dit uitgangspunt voortgeborduurd. Daarvoor komen drie culturele verklaringen van het stemgedrag aan bod. Dit zijn achtereenvolgens: culturele participatie, autoritarisme en anomie (culturele onzekerheid).

2.2.1 Culturele participatie en autoritarisme

Bourdieu (1984) onderscheidt in 'La Distinction' drie soorten cultureel kapitaal: belichaamd, geobjectiveerd en geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal. Geobjectiveerd cultureel kapitaal duidt kortweg het bezit van cultuurgoederen aan. Hier moet gedacht worden aan typisch culturele materiële uitingsvormen als literaire boeken en schilderijen. Bourdieu duidt opleiding aan met geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal. De laatste categorie die Bourdieu onderscheid, belichaamd cultureel kapitaal, verwijst naar cultuurdeelname. Volgens Van Eijck en Kraaykamp (2009) representeert belichaamd cultureel kapitaal de centrale vorm van cultureel kapitaal (*ibid.* 199).

Het belang van cultureel kapitaal komt voort uit de invloed die het uitoefent op culturele denkbeelden. Cultureel kapitaal zorgt voor het vermogen onconventionele en niet-traditionele gedragspatronen te herkennen en te accepteren. Deze uitingsvormen worden gezien als cultuur; net zo contingent en

arbitrair als de cultuur waarin het individu zelf is opgegroeid (Bauman, 1987: 81-95). Dit leidt tot het stemmen op partijen die zich links van het politieke spectrum bevinden. Belangrijke kwesties binnen de culturele waardeoriëntatie zijn de mate waarin individuen over vrijheid beschikken en de wijze waarop de openbare orde gehandhaafd dient te worden. Autoritarisme en libertarisme vormen de twee uitersten van deze dimensie. De studie van Adorno (1950) is op dit gebied baanbrekend geweest. The 'Authoritarian Personality' analyseert welke persoonlijkheidskenmerken leiden tot een gevoeligheid voor fascistische en antidemocratische overtuigingen en gedragingen. Deze studie heeft geleid tot de veelgebruikte F(ascisme)-schaal. De gezamenlijke noemer onder de factoren die samen deze schaal vormen, is angst voor sociale verandering; deze wordt als bedreigend ervaren. Hierbij zorgt een gevoel van cultureel onbehagen voor het verlangen naar 'herstel' van orde en gezag (Blank, 2003). Belangrijke onderdelen van deze schaal zijn conventionalisme (aanvaarding en gehoorzamen van sociale conventies), onderwerping aan gezagsfiguren en autoritaire agressie. Autoritaire agressie zorgt voor een harde opstelling ten opzichte van groepen die een bedreiging vormen voor traditionele waarden.

Opleidingsniveau speelt bij culturele opvattingen een belangrijke rol. Zo wordt binnen hoger onderwijs geleerd dat de levenswereld een 'sociaal product' is, en geen vanzelfsprekendheid (Gabennesch, 1972). Kennis over andere culturen leidt tot een breder 'cultureel perspectief'. Dit brede perspectief leidt ertoe dat het individu in staat is de vanzelfsprekendheid van culturele gewoontes en maatschappelijke voorzieningen in twijfel te trekken. Bovendien leidt een breder cultureel perspectief tot een positievere houding ten opzichte van etnische minderheden (Stephan en Stephan, 1984).

De nadruk die opleidingen leggen op de verbreding van het culturele perspectief verschilt sterk. Sociale wetenschappen onderzoeken sociale en culturele variatie; deze opleidingen zullen dan ook sterker 'immuniseren' tegen het verabsoluteren van culturele gewoontes. De kans op een autoritaire houding wordt hiermee verkleind. Het onderzoek dat Van de Werfhorst en Kraaykamp (2001) hebben uitgevoerd onder de Nederlandse bevolking laat soortgelijke resultaten zien. Daarbij vonden zij dat mensen die een studie hebben gevolgd waarbij sociale vaardigheden en sociale interactie een belangrijk onderdeel van de opleiding vormen, sterker voorstander zijn van de emancipatie van de vrouw en daarnaast vaker lid zijn van sociaal-maatschappelijke organisaties (*ibid.* 228). Bovendien blijkt deze groep relatief tolerante opvattingen te hebben ten opzichte van etnische minderheden. Dit duidt op libertaire culturele opvattingen.

Een ander onderzoek dat de invloed van opleidingsrichting (indirect) aantoont, is het onderzoek van Güveli *et al.* (2007). Deze onderzoekers laten zien dat sociaal-culturele specialisten aanzienlijk toleranter zijn ten opzichte van etnische minderheden dan technocraten. Deze invloed laat zich niet alleen gelden bij het oordeel over etnische minderheden; ook opvattingen over de verhouding tussen man en vrouw blijken hiervan afhankelijk te zijn. Sociaal-culturele specialisten blijken sterker voor de emancipatie van de vrouw te staan dan technocraten. Soortgelijke resultaten komen naar voren in het onderzoek van Blee-Booij (1994: 143). Zij toont aan dat mensen met een hogere culturele

beroepsstatus progressievere sociaal- culturele opvattingen koesteren, dan mensen met een hoge economische beroepsstatus (*ibid.* 146). Daarnaast laat Blees-Booij (*ibid.*) zien dat culturele participatie sterk samenhangt met de culturele beroepsstatus van de verschillende beroepsgroepen. Hoe hoger de culturele beroepsstatus, des te groter de participatie in culturele activiteiten. Dit geldt ook wanneer inkomen en opleidingsniveau constant gehouden worden. Daarentegen betekent een hoge economische beroepsstatus niet dat men sterk cultureel participeert. Vervolgens koppelt zij dit aan de voorkeur voor politieke partijen. De groep met een hoge culturele beroepsstatus heeft een voorkeur voor linkse partijen. De groep met een hoge economische beroepsstatus huldigt daarentegen voornamelijk conservatieve culturele opvattingen, leidend tot een rechtse politieke voorkeur. *Deze uitkomsten leiden tot de verwachting dat sociaal-cultureel opgeleiden door een grotere culturele participatie (hypothese 5) en cultureel libertaire opvattingen (hypothese 6) een linksere politieke voorkeur hebben dan economisch opgeleiden, die naar verwachting minder cultureel participeren en relatief autoritair zijn.*

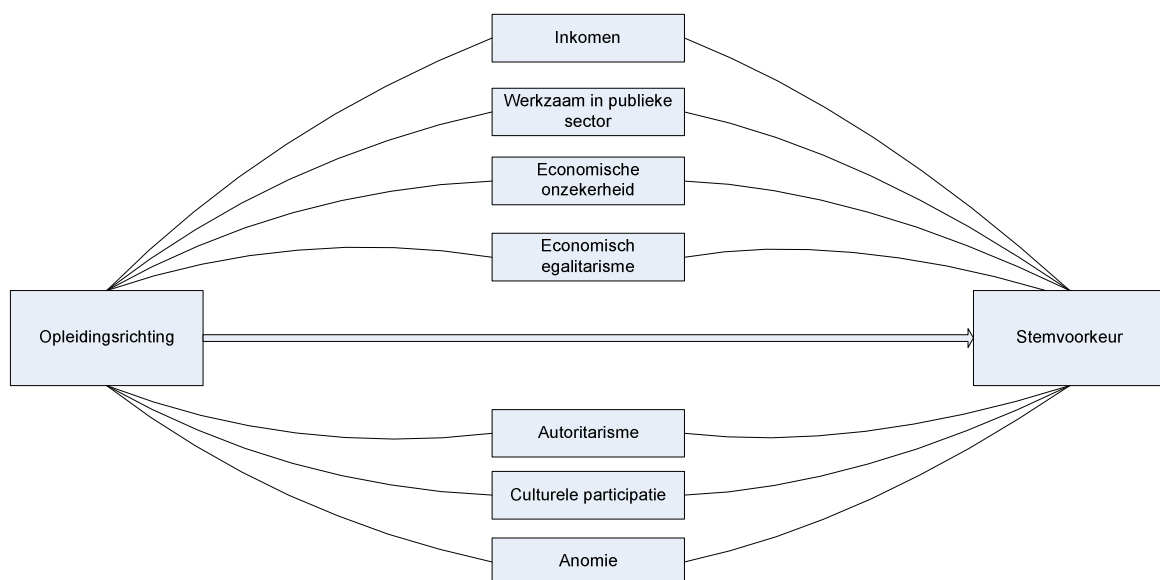
2.2.2 Anomie

Naast autoritarisme staat ook anomie sterk in sterk verband met cultureel kapitaal. Srole (1956) definieert anomie als het gevoel niet meer tot de maatschappij te behoren, samenhangend met een gebrek aan identificatiemogelijkheden met anderen. Anomie verdeelt hij vervolgens over vijf kernthema's. Ten eerste ervaart het individu onverschilligheid en ongevoeligheid van politieke leiders ten opzichte van het leven van de gewone man. De politiek zou de alledaagse problemen waar de bevolking mee kampt niet serieus nemen. Ten tweede heeft het individu het gevoel dat er sprake is van een instabiele en onvoorspelbare sociale orde. Om deze reden heeft het individu geen vertrouwen in de toekomst en wordt het nut van persoonlijke levensdoelen niet ingezien. Men leeft bij deze uitgangspunten van dag tot dag (maatschappelijke machteloosheid). Ten derde ervaart het individu een algemene sociaaleconomische achteruitgang. Niet alleen de eigen situatie wordt als minder rooskleurig ervaren, ook die van anderen wordt als minder gepercipieerd. Als vierde ervaart het individu betekenisloosheid door een verval van normen en waarden. Tenslotte heeft hij het gevoel een gebrek te hebben aan goede en betrouwbare sociale relaties (Billiet en Waege, 2003: 148).

Anomie wordt ook wel een toestand van psychische isolatie, sociale desoriëntatie en desintegratie genoemd (Bilsen en de Witte, 2001: 43). Achterberg en Houtman (2009) noemen dit verschijnsel culturele onzekerheid. Anomie doet zich vooral voor in de lagere klassen. Door de afwezigheid van kansen is men niet in staat de aspiraties te verwerkelijken. Houtman (2002) stelt dat nieuw rechtse politiek voortkomt uit anomie en *'als inzet heeft het herstel van de orde en het verwijderen van 'vreemde' elementen uit de 'eigen' samenleving'* (*ibid.* 6-7). Direct valt de overeenkomst met autoritarisme op. Autoritarisme duidt op een *'ontzag voor en onderwerping aan hogere autoriteiten, rigide conformisme aan conventionele normen en agressie tegen degenen die deze normen doorbreken'* (Scheepers, Felling en Peters, 1986). Nieuw linkse politiek komt daarentegen voort uit vervreemding, en behelst *'een strijd voor individuele vrijheid en erkenning van posttraditionele identiteiten'* (Houtman, 2002: 6).

Anomie komt niet alleen in de onderklasse voor; ook in de middenklasse is het geen onbekend fenomeen. Gevoelens van politieke machteloosheid ontstaan onder andere door een constante verandering van de lokale gemeenschap. Dit wordt als een bedreiging gezien voor de vredige werken woonomgeving. Daarnaast kunnen ook werkloosheid, extreme flexibiliteit en vergrijzing debet zijn aan een gevoel van anomie (Saey en Saey, 2004). Dit kan zowel in de private als in de publieke sector voorkomen. *De verwachting is dat gevoelens van anomie onder sociaal-cultureel opgeleiden minder voorkomen dan onder economisch opgeleiden. Dit leidt tot een linksere politieke voorkeur (hypothese 7).*

In totaal zijn drie culturele verklaringen voor verschillen in politieke voorkeur behandeld. Op basis van een grotere culturele participatie, libertaire culturele opvattingen en weinig gevoelens van anomie, is de verwachting dat sociaal-cultureel opgeleiden een linkse politieke voorkeur hebben. Tegelijkertijd is de verwachting dat economisch opgeleiden door deze drie verklaringen rechtser stemmen. De economische en culturele verklaringen leiden tot het conceptuele model zoals in figuur 1 is weergegeven.

Figuur 1 *Conceptueel model stemvoorkeur*

Hoofdstuk 3 Data en operationalisering

Paragraaf 3.1 behandelt de herkomst van de data. De tweede paragraaf geeft de operationalisatie van de categorische variabelen en schalen weer.

3.1 Dataset

De data is in 2006 verzameld door middel van een enquête bestaande uit drie deelvragenlijsten. Het onderzoek is uitgevoerd door Centerdata.nl, en richt zich op opinies betreffende sociale zekerheid en welzijn in Nederland, verricht door onderzoekers van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Universiteit van Tilburg. Het onderzoek is afgenomen in de weken 45 t/m 52 in 2006 (10 november 2006 t/m 2 januari 2007). De panelleden dienen minimaal 16 jaar te zijn. In totaal kwamen 2682 panelleden in aanmerking voor het onderzoek. Zoals te zien is in de figuur, verschilt de response per vragenlijst. 1972 Panelleden hebben alle drie de vragenlijsten ingevuld; dit is een totale response van 73%.

Vragenlijsten	Aantal respondenten
I	2292
II	2173
III	2154
Alle vragenlijsten ingevuld	1972

Tabel 2 *Aantal ingevulde vragenlijsten*

3.2 Operationalisering variabelen

De variabelen zoals in het conceptuele model te zien zijn, worden in deze paragraaf geoperationaliseerd. Eerst zijn de categorische variabelen beschreven, gevolgd door de vier schalen die als verklarende variabelen zijn opgenomen.

3.2.1 Categorische variabelen

- **Variabele 1 Opleidingsrichting**

In dit onderzoek geldt een theoretisch onderscheid tussen sociaal-culturele en economisch-financiële/administratieve opleidingen. De overige categorieën zijn echter ook meegenomen in de analyse, om eventuele opvallendheden in de resultaten naar voren te laten komen. Dit zijn de categorieën: juridisch (1), medisch/verzorging (3), technisch/natuurwetenschappelijk (5) en algemeen (6).

In totaal hebben 2173 respondenten deze vraag beantwoord (89%; n=2173). Veruit de grootste groep is algemeen opgeleid (37,7%). Hieronder vallen ook de mensen die alleen een lagere of middelbare

opleiding hebben genoten. Kijkende naar de verschillende richtingen, is de groep met een technische/ natuurwetenschappelijke opleiding het grootst (18,8%). Ook de groepen waarop in dit onderzoek de nadruk ligt, zijn goed vertegenwoordigd (13,4% is sociaal-cultureel opgeleid en 16% heeft een economische opleiding gevolgd).

Opleidingsrichting	N	%
Juridisch	46	2,1%
Sociaal-cultureel	292	13,4%
Medisch/ verzorging	260	12,0%
Technisch/ natuurwetenschappelijk	408	18,8%
Algemeen	820	37,7%
Economisch-financieel/ administratief	347	16,0%
Totaal	2173	100,0%

Tabel 3 *Opleidingsrichting respondenten*

De effecten worden gecorrigeerd voor opleidingsniveau. Bij opleidingsniveau wordt een onderscheid gemaakt tussen basisonderwijs (1), vmbo (2), havo/ vwo (3), mbo (4), hbo (5) en WO (6). Deze indeling gaat uit van de categorieën die door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zijn onderscheiden.

• **Variabele 2 Stemvoorkeur**

De respondenten is de vraag gesteld op welke partij men van plan is te stemmen bij de verkiezingen van 22 november. De respondent heeft de keuze tussen PVDA (1), CDA (2), VVD (3), D66 (4), GroenLinks (5), SP (6), LVF (7), ChristenUnie (8), SGP (9), EenNL (10), de Groep Wilders/ Partij voor de Vrijheid (11), de partij voor de dieren (12) en overig (13). Daarnaast kan men de volgende antwoorden geven: ik ga niet stemmen (14), ik mag niet stemmen (15), ik weet het nog niet (16) en ik wil het niet zeggen (17).

De partijen zijn vervolgens geordend naar links, midden en rechts (Krouwel, 2006). De PVDA, GroenLinks, de SP en de ChristenUnie zijn als linkse partijen gecodeerd. Deze partijen vormen samen 53,6% van het totaal aantal stemmen. De VVD, de PVV, de LVF, EenNL en de Groep Wilders/Partij voor de Vrijheid zijn als rechtse partijen gecodeerd. Deze partijen vormen samen 20,1% van het totaal. Daarnaast zijn drie partijen als middenpartijen aangemerkt: D66, het CDA en de Partij voor de dieren. De middencategorie is groter dan de categorie rechts: het percentage van deze partijen samen ligt op 26,2%. De categorieën ik ga niet stemmen (14), ik mag niet stemmen (15), ik weet het nog niet (16) en ik wil het niet zeggen (17) zijn uitgesloten van de analyse. Deze zijn helaas niet bruikbaar binnen dit onderzoek. In tabel 4a staat de indeling van de partijen weergegeven in combinatie met het aantal stemmen. In tabel 4b is de politieke voorkeur (links/ midden/ rechts) gecombineerd met de

opleidingsrichting van de respondenten. Hieruit blijkt dat sociaal-cultureel opgeleiden het meest links georiënteerd zijn (69,1% stemt op een linkse partij).

Categorie	Partij	N	%	Deeltotaal (%)
Links	PvdA	315	19,5%	53,6%
	GroenLinks	115	7,1%	
	SP	333	20,6%	
	ChristenUnie	104	6,4%	
Midden	CDA	356	22,1%	26,2%
	D66	47	2,9%	
	Partij voor de dieren	20	1,2%	
Rechts	VVD	222	13,8%	20,1%
	LVF	6	0,4%	
	SGP	22	1,4%	
	EénNL	20	1,2%	
	Groep Wilders/Partij voor de Vrijheid	54	3,3%	
Totaal		1614	100,0%	100,0%

Tabel 4a Partijvoorkeur respondenten

Opleidingsrichting	Politieke voorkeur			Totaal	N
	Links	Midden	Rechts		
Juridisch	43,3%	26,7%	30,0%	100%	30
Sociaal-cultureel	69,1%	20,3%	10,6%	100%	207
Medisch/ verzorging	66,7%	22,8%	10,5%	100%	171
Technisch/ natuurwetenschappelijk	45,0%	27,0%	28,0%	100%	289
Algemeen	52,8%	29,2%	18,0%	100%	545
Economisch-financieel/ administratief	45,6%	28,2%	26,2%	100%	252
Totaal	53,7%	26,6%	19,7%	100%	1494

Tabel 4b Kruistabel politieke voorkeur en opleidingsrichting

- **Variabele 3 Inkomen**

De respondenten is gevraagd naar het netto maandinkomen van het huishouden. Daarbij geldt een onderscheid tussen vier categorieën: EUR 1150 of minder (1), EUR 1151 t/m 1800 (2), EUR 1801 t/m 2600 (3) of meer dan EUR 2600 (4).

Het inkomen van alle respondenten is bekend. Het grootste aantal huishoudens heeft een inkomen dat hoger ligt dan € 2600 in de maand (38,4%). Hierna volgen: de groep met een inkomen van €1801 t/m € 2600 (31,3%), de groep met een inkomen van €1151 t/m € 1800 en als laatste de groep waarvan het netto maandinkomen van het huishouden €1150 of minder bedraagt.

Nette maandinkomen huishouden in categorieën	N	%
€ 1150 of minder	193	7,9%
€ 1151 t/m € 1800	546	22,4%
€ 1801 t/m € 2600	765	31,3%
Meer dan € 2600	938	38,4%
Totaal	2442	100,0%

Tabel 5 *Netto maandinkomen huishouden respondenten in categorieën*

- **Variabele 4 Werkzaam in publieke sector**

Ook bij deze variabele gelden drie mogelijkheden: publieke sector(1), semipublieke sector (bijvoorbeeld leerkracht) (2) en de private sector (3). De antwoorden zijn gehercodeerd naar private sector (1) en de (semi-)publieke sector (2). De groep die deze vraag niet heeft beantwoord heeft de code 3 gekregen (werklozen of mensen die andere activiteiten verrichten).

Uit de tabel blijkt dat 18,9% werkzaam is binnen de (semi-)publieke sector (n=462) en 31,5% binnen de private sector (n=770). Het merendeel is werkloos of verricht andere bezigheden (49,5%).

Werkzaam in (semi-)publieke/ private sector	N	%
(semi-)publiek	462	18,9%
Privaat	770	31,5%
Werkloos/ andere bezigheid	1210	49,5%
Totaal	2442	100,0%

Tabel 6 *Sector waarin de respondenten werkzaam zijn*

- **Variabele 5 Economische onzekerheid**

De respondenten is gevraagd hoe groot zij de kans achten in de komende 12 maanden gedwongen werkloos te raken. De antwoordmogelijkheden zijn: heel erg klein (1), vrij klein (2), noch groot, noch klein (3), vrij groot (4), heel erg groot (5) en weet niet (6). De categorie weet niet is uitgesloten van de analyse. Alleen de respondenten die aangeven te werken, of gedeeltelijk werkloos zijn, hebben deze vraag voorgelegd gekregen. Dit houdt in dat een aantal overige groepen op logische wijze gecodeerd is. Werklozen is de score zes toegewezen, door de grote economische onzekerheid waarin deze groep verkeert. Ook twee andere grote groepen, huisvrouwen en arbeidsongeschikten, is de score zes toegekend. Huisvrouwen zijn afhankelijk van het inkomen dat de partner verdient, en zijn hierdoor kwetsbaar. Arbeidsongeschikten hebben te maken met aangescherpte WAO regels, waardoor ook deze groep allerm minst economisch zeker is. Vervolgens is de groep die al met pensioen is, of studeert, de score nul toegekend. Deze groepen lopen geen kans de arbeidsplaatsen te verliezen en kampen daarom niet met deze vorm van onzekerheid.

Schatting kans op werkloosheid in de komende 12 maanden	N	%
Geen kans op werkloosheid	528	23,9%
Heel erg klein	748	33,9%
Vrij klein	383	17,4%
Noch groot, noch klein	109	4,9%
Vrij groot	46	2,1%
Heel erg groot	13	0,6%
Momenteel al werkloos	380	17,2%
Totaal	2250	100,0%

Tabel 7 *Schatting kans op werkloosheid in de komende 12 maanden*

3.3.2 Schaalanalyse en beschrijving

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van vier schalen: autoritarisme, economisch egalitarisme, culturele onzekerheid en culturele participatie. Ten eerste is een factoranalyse uitgevoerd, om te kijken of de items samen een of meerdere factoren vormen. De factor dient hierbij een eigenwaarde van minimaal één te hebben. Ter controle is bij elke factor een scree-plot aangemaakt. De belangwekkende factoren liggen hierbij voor de 'knik' in de lijn. Vervolgens is een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd, om te bepalen of deze schalen betrouwbaar zijn. De waarde van de Cronbach's Alpha is in deze bepalend. Wanneer deze waarde op .60 of hoger ligt, is er sprake van een betrouwbare schaal (Field, 2005). Dit is bij deze schalen duidelijk het geval (zie tabel 8).

Gekozen is om per schaal het gemiddelde uit te rekenen. Autoritarisme bestaat uit een zevental items. Bij deze vraag moet de respondent minimaal vier keer antwoorden. Economisch egalitarisme bestaat uit vijf items. Hierbij moet de respondent minimaal drie keer geantwoord hebben. De laatste schaal,

anomie, bestaat uit vier items. De respondent moet op minimaal drie items antwoord gegeven hebben. Bij alle items van de afzonderlijke schalen is het antwoord 'weet niet' als *missing value* opgegeven. Deze categorie zou vertekend werken op het gemiddelde, en hiermee op de resultaten.

- **Variabele 6 Economisch egalitarisme**

Voor de economische waardeoriëntatie wordt gebruik gemaakt van de dimensie egalitarisme/conservatisme. Het vijftal items binnen de vragenlijst is eerder gebruikt door Houtman (2003) en Achterberg en Houtman (2009). De respondenten is voorgelegd in welke mate ze het eens zijn met de stellingen:

1. De overheid moet de sociale uitkeringen verhogen.
2. In Nederland komt geen echte armoede meer voor.
3. Grote inkomensverschillen zijn onrechtvaardig omdat mensen in principe gelijk zijn.
4. De overheid moet ingrijpende maatregelen nemen om de inkomensverschillen te verkleinen.
5. Bedrijven moeten verplicht worden om werknemers te laten meedelen in de winst.

De respondent kan kiezen tussen helemaal mee oneens (1), mee oneens (2), noch mee oneens, nog mee eens (3), mee eens (4), helemaal mee eens (5) en weet niet (6). Het tweede item is omgecodeerd, omdat deze vraag op een andere wijze is gesteld. Helemaal mee eens is omgecodeerd naar helemaal mee oneens, mee eens is omgecodeerd naar mee oneens, enzovoort. De respondenten die op twee of meer van de items geen antwoord hebben gegeven (missende waarde of 'weet niet'), tellen niet mee in de schaalscore. Het gemiddelde op deze schaal is 3,32. Daarnaast is de standaarddeviatie 0,81. De schaal is betrouwbaar: de Cronbach's Alpha heeft een waarde van 0,78. De schaal verklaart 54% van de variantie.¹

- **Variabele 7 Autoritarisme/ libertarisme**

Voor de culturele waardeoriëntatie wordt de dimensie autoritarisme/ libertarisme gebruikt (Achterberg, 2004, 2005; Houtman, 2003). De meting geschiedt door middel van een schaal die bestaat uit zeven items (Adorno *et al.* 1950). De respondenten is gevraagd in welke mate ze het eens zijn met de voorgelegde stellingen:

1. Jonge mensen hebben soms opstandige denkbeelden, maar als zij ouder worden behoren zij daar overheen te groeien en zich aan te passen.
2. Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders, waar het volk vertrouwen in kan hebben.
3. Door snelle veranderingen is het moeilijk om te weten wat goed en slecht is.
4. Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken.

¹ Zie bijlage 1 voor factorladingen en betrouwbaarheidsanalyses van de verschillende schalen.

5. Onze sociale problemen zouden grotendeels zijn opgelost als we op de een of andere manier misdadigers en asociale lieden uit de samenleving zouden kunnen verwijderen.
6. Als mensen minder zouden praten en harder zouden werken zou alles beter gaan.
7. Door de vele opvattingen over goed en slecht is het niet duidelijk waar je aan toe bent.

De respondent kan kiezen tussen helemaal mee oneens (1), mee oneens (2), noch mee oneens, noch mee eens (3), mee eens (4), helemaal mee eens (5) en weet niet (6). De respondent moet op minimaal vier stellingen antwoord hebben gegeven. Vervolgens is over deze items het gemiddelde berekend. Een hogere score staat voor een autoritaire houding, terwijl een lage score voor een libertaire houding staat. De betrouwbaarheid van de schaal is in orde: de waarde van de Cronbach's Alpha is 0,76. De schaal verklaart 76% van de variantie. Het gemiddelde van de respondenten op deze schaal is 3,11. De standaarddeviatie is 0,72.

- **Variabele 8 Anomie**

Anomie wordt gemeten aan de hand van vier items. Deze vormen samen de schaal die Srole (1956) heeft ontwikkeld voor het meten van anomie.

1. Je weet tegenwoordig echt niet meer op wie je nog kunt vertrouwen.
2. De meeste mensen vallen tegen als je ze beter leert kennen.
3. Om een beter bestaan te krijgen moet je vooral geluk hebben.
4. Het is onverantwoord om in deze tijd nog kinderen op de wereld te zetten

De antwoordmogelijkheden zijn: helemaal mee oneens (1), mee oneens (2), noch mee oneens, noch mee eens (3), mee eens (4), helemaal mee eens (5) en weet niet (6). Een hogere score staat voor een grotere onzekerheid. Het gemiddelde op minimaal drie stellingen wordt berekend, waardoor mensen die 'weet niet' hebben ingevuld op één van de stellingen, toch meetellen in de analyse. Dit vanwege de lastige stellingen, waar direct antwoord geven lastig blijkt. De schaal heeft een eigenwaarde van 2,480. Het verklaart 62% van de variantie. De schaal blijkt betrouwbaar te zijn: de Cronbach's Alpha heeft een waarde van 0,72. De gemiddelde score op de schaal is 2,59, met een standaarddeviatie van 0,73.

- **Variabele 9 Culturele participatie**

Culturele participatie bestaat uit drie vragen (v111 t/m v113). Als eerste wordt de respondenten gevraagd hoe vaak men naar kunsttentoonstellingen gaat. Daarbij zijn de antwoorden: nooit, of bijna nooit (1), één of twee keer per jaar (2), drie tot zes keer per jaar (3) of meer dan zes keer per jaar (4). Ten tweede is de gevraag gesteld: 'hoe vaak discussieert u met anderen over kunst en cultuur?' Daarbij kunnen de respondenten antwoorden: nooit, of bijna nooit (1), soms (2), nogal vaak (3), elke dag, of bijne elke dag (4). Als derde is gevraagd of de respondent zichzelf beschouwt als een

liefhebber van kunst en cultuur. De antwoorden op deze vraag kunnen zijn: zeker niet (1), in zekere mate wel (2), zeer zeker wel (3). Een hogere score op deze schaal staat voor een grotere culturele participatie. De eigenwaarde van de schaal is 2,207. De schaal verklaart 74% van de variantie en heeft een Cronbach's Alpha van 0,81. Het gemiddelde op de schaal is een 1,68, met een standaarddeviatie van 0,62.

Tabel 8a geeft een overzicht van de vier verschillende schalen uit het onderzoek. Tabel 8b verbindt de gemiddelden op deze schalen met opleidingsrichting. In deze tabel zijn duidelijk de verschillen te zien tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden. De significantie van deze verschillen wordt uitgewerkt in de lineaire regressie.

Schaal	M	SD	N	Spreiding	Cronbach's α	Range	Aantal items
1. Economisch egalitarisme	3,32	0,81	2093	1 - 5	0,78	1 - 5	5
2. Autoritarisme	3,11	0,72	2098	1 - 5	0,76	1 - 5	7
3. Anomie	2,59	0,73	2115	1 - 5	0,72	1 - 5	4
4. Culturele participatie	1,68	0,62	2154	1 - 3,67	0,81	1 - 3,67	3

Tabel 8a *Overzicht schalen*

Schaal/ Opleidingsrichting	Economisch egal.	Autoritarisme	Anomie	Cult. participatie
Juridisch	3,04 (N= 42)	2,83 (N= 42)	2,41 (N= 45)	2,02 (N= 43)
Sociaal-cultureel	3,45 (N= 272)	2,65 (N= 272)	2,30 (N= 290)	2,11 (N= 276)
Medisch/ verzorging	3,45 (N= 235)	3,03 (N= 235)	2,48 (N= 254)	1,69 (N= 241)
Technisch/ natuurwetenschappelijk	3,14 (N= 374)	3,11 (N= 373)	2,55 (N= 396)	1,69 (N= 380)
Algemeen	3,45 (N= 742)	3,30 (N= 746)	2,76 (N= 788)	1,54 (N= 771)
Economisch-financieel/ administratief	3,04 (N= 314)	3,15 (N= 313)	2,55 (N= 342)	1,62 (N= 319)
Totaal	3,32	3,11	2,59	1,68

Tabel 8b *Kruistabel opleidingsrichting en gemiddelde op de vier schalen*

Hoofdstuk 4 Resultaten

In dit hoofdstuk volgen de belangrijkste resultaten uit het onderzoek. Hierin wordt bekeken of de afzonderlijke predictoren het oorspronkelijk verband tussen opleidingsrichting en stemgedrag wegverklaren (elaboratie). De multiële lineaire regressie is de techniek die hier het beste op aansluit. Ook wordt bekeken welke variabele de grootste invloed uitoefent op de politieke voorkeur van de respondenten. De toetsing van de hypothesen geschiedt door middel van twee regressieanalyses. In de eerste regressieanalyse geldt de opleidingscategorie 'algemeen' als referentiegroep. De twee belangrijkste categorieën (sociaal-cultureel en economisch opgeleiden) worden in de tweede regressie tegen elkaar afgezet. Hierin geldt de groep met een economische opleiding als referentiecategorie.

4.1 Lineaire regressie

Met behulp van een lineaire regressie kan bepaald worden wat de beste voorspeller is voor stemvoorkeur. Daarnaast is duidelijk welk gewicht moet worden toegekend aan de afzonderlijke variabelen. Het biedt ook de mogelijkheid om uit te zoeken of voorspellende variabelen (in dit geval opleidingsrichting) significant blijven, wanneer gecontroleerd wordt voor andere variabelen (Howitt en Cramer, 2007: 365). De variabelen worden hiërarchisch geselecteerd; op basis van theoretische principes worden variabelen toegevoegd. Daarbij wordt de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt (bèta) gerapporteerd.

In het eerste model zijn alleen opleidingsrichting en opleidingsniveau als voorspellende variabelen opgenomen. Voor het vergelijken van de verschillende opleidingen zijn dummy's aangemaakt. In model 2 (a, b, c, d, e) model worden de economische verklaringen getoetst. Vervolgens worden in model 3 de culturele verklaringen toegevoegd. In model 4 zijn alle variabelen opgenomen (zowel economische als culturele verklaringen). In de eerste regressie dient de categorie 'algemene opleiding' als referentiegroep. Vervolgens wordt een regressie uitgevoerd waarin alleen de respondenten meegenomen zijn die een sociaal-culturele of economische opleiding hebben gevolgd, zodat de verschillen tussen de twee belangrijkste opleidingsrichtingen in dit onderzoek duidelijk naar voren komen.

In tabel 9 is in het eerste model te zien dat een sociaal-culturele, een medische en een technische opleiding een significante invloed hebben op stemvoorkeur. Het effect van een sociaal-culturele opleiding is het sterkst ($\beta = -0,13^{***}$)², gevolgd door het effect van een medische opleiding ($\beta = -0,11^{***}$) en het effect van een technische opleiding ($\beta = 0,08^*$). De respondenten met een sociaal-culturele of een medische opleiding hebben een significant linkere voorkeur dan de respondenten die een algemene opleiding hebben genoten. De respondenten met een technische opleiding hebben

² * = $p < 0.05$; ** = $p < 0.01$; *** = $p < 0.001$

daarentegen een significant rechtser stemvoorkeur dan de respondenten met een algemene opleiding.

Wanneer we vervolgens naar de tweede regressie kijken (tabel 10) zien we duidelijk het verschil tussen de respondenten met een sociaal-culturele opleiding en de respondenten met een economische opleiding (deze opleidingsrichting dient als referentiecategorie). De respondenten met een sociaal-culturele opleiding stemmen aanzienlijk linkser dan economisch opgeleiden ($\beta = -0,25^{***}$). Opleidingsniveau heeft in beide regressieanalyses geen effect. Dit zit namelijk al verwerkt in de opleidingsrichtingen (onder algemeen vallen vooral de respondenten die alleen lager of middelbaar onderwijs hebben genoten). In de hypothesen staat het verschil tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden centraal. Deze toetsing vindt plaats door middel van tabel 10.

4.2 Toetsing hypothesen

Hypothese 1 luidt dat *de linkse politieke voorkeur van de groep met een sociaal-culturele opleiding verklaard kan worden door het relatief lage inkomen van deze groep.*

In model 2a is inkomen toegevoegd als voorspellende variabele. Inkomen zorgt voor een significant rechtser stemvoorkeur. Of: hoe hoger het inkomen, hoe rechtser de politieke oriëntatie. Tabel 10 laat duidelijk zien dat inkomen het verschil in politieke voorkeur tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden niet verklaard. Dit leidt tot de verwerping van hypothese 1.

Hypothese 2 luidt dat *de linkser politieke voorkeur van de groep met een sociaal-culturele opleiding in vergelijking met economisch opgeleiden, verklaard kan worden doordat deze groep sterker vertegenwoordigd is binnen de publieke sector.*

In model 2b is het effect van de sector waarin de respondenten werkzaam zijn toegevoegd. Het blijkt dat het werken in de publieke sector geen significant effect heeft op politieke voorkeur. Er is echter wel sprake van een geringe verandering in het effect van een sociaal-culturele opleiding. Het lijkt er dus op dat sociaal-cultureel opgeleiden inderdaad vaker werkzaam zijn binnen de publieke sector.

Hypothese 3 luidt dat *sociaal-cultureel opgeleiden rechtser stemmen dan economisch opgeleiden, doordat deze groep voornamelijk werkzaam is binnen de publieke sector en hierdoor een lager werkloosheidsrisico loopt (economisch zekerder is).*

In model 2c is economische onzekerheid toegevoegd aan de regressieanalyse. Economische onzekerheid heeft geen significant effect op de voorkeur voor politieke partijen. Economische onzekerheid kent dus geen invloed op stemvoorkeur. Hiermee is hypothese 3 verworpen.

Hypothese 4 luidt dat *sociaal-cultureel opgeleiden door een sterkere economische progressiviteit een linkse politieke voorkeur hebben dan economisch opgeleiden.*

Ten slotte is in model 2d met economisch egalitarisme het laatste economische motief toegevoegd. De economische waardeoriëntatie blijkt een zeer sterk effect te hebben op stemvoorkeur. Zoals verwacht leidt economische progressiviteit tot een linkse stemvoorkeur. Dit effect heeft ook invloed op de sterkte van de overige economische motieven (het effect van inkomen is niet meer significant). Economische progressiviteit verklaart voor het overgrote deel het verschil in politieke oriëntatie tussen economisch en sociaal-cultureel opgeleiden. Met het toevoegen van economisch egalitarisme daalt de coëfficiënt van een sociaal-culturele opleiding van $\beta = -0,22^{***}$ naar $\beta = -0,07$. Sociaal-cultureel opgeleiden zijn dus linkser georiënteerd dan economisch opgeleiden, doordat zij progressievere economische waarden aanhangen.

Hypothese 5 en 6 spreken de verwachting uit dat *sociaal-cultureel opgeleiden door een grotere culturele participatie (belichaamd cultureel kapitaal) en een libertaire houding een linkse partijvoorkeur hebben dan economisch opgeleiden.*

In model 3a is de eerste culturele variabele toegevoegd. Culturele participatie heeft bij het vergelijken van de twee groepen geen effect. Vervolgens is in model 3b autoritarisme toegevoegd. Deze variabele leidt tot een rechtse stemvoorkeur. De toevoeging van autoritarisme leidt tevens tot een verdere afname van de verschillen tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden. De effecten van de economische motieven blijven intact; dit geeft aan dat het economische en het culturele domein twee aparte domeinen zijn.

Hypothese 7 luidt dat *onder de groep sociaal-cultureel opgeleiden minder gevoelens van anomie voorkomen dan onder economisch opgeleiden. Dit leidt tot een linkse politieke voorkeur onder sociaal-cultureel opgeleiden.*

In het laatste model (4) zijn alle variabelen in het model opgenomen. In dit model is tevens anomie toegevoegd, dat een significant effect heeft op politieke voorkeur. Tegelijkertijd neemt de sterkte van het effect van autoritarisme af. Tussen de twee groepen verandert echter niets. Uit het definitieve model blijkt dat economisch egalitarisme veruit het sterkste effect heeft op stemvoorkeur ($\beta = -0,50^{***}$), gevolgd door autoritarisme ($\beta = 0,19^{***}$) en anomie ($\beta = 0,10^*$). De overige effecten zijn niet significant.

Onafhankelijke variabelen	Model 1	Model 2a	Model 2b	Model 2c	Model 2d	Model 3a	Model 3b	Model 4
Sociaal-culturele opleiding	-0,13***	-0,14***	-0,12***	-0,12***	-0,07*	-0,04	-0,02	-0,02
Economische opleiding	0,06	0,04	0,04	0,04	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01
Medische opleiding	-0,11***	-0,11***	-0,10***	-0,10***	-0,07**	-0,07*	-0,06*	-0,06*
Juridische opleiding	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01
Technische opleiding	0,08*	0,08*	0,07*	0,07*	0,04	0,04	0,04	0,04
Opleidingsniveau	0,05	0,02	0,03	0,03	-0,05	-0,03	0,01	0,01
Inkomen		0,14***	0,14***	0,14***	0,06**	0,06*	0,07**	0,08**
Werkzaam in publieke sector			-0,08**	-0,08**	-0,05*	-0,06*	-0,05	-0,05
Economische onzekerheid				-0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Economisch egalitarisme					-0,47***	-0,46***	-0,46***	-0,46***
Culturele participatie						-0,10***	-0,07*	-0,06*
Autoritarisme							0,20***	0,18***
Anomie								0,05
N	1330	1330	1330	1330	1330	1330	1330	1330
Adj R²	0,04	0,06	0,06	0,06	0,26	0,27	0,30	0,30

*= $p < 0.05$; **= $p < 0.01$; ***= $p < 0.001$

Referentiegroep= algemene opleiding

Tabel 9 Regressieanalyse met als afhankelijke variabele stemvoorkeur (links-rechts; 1-3)

Onafhankelijke variabelen	Model 1	Model 2a	Model 2b	Model 2c	Model 2d	Model 3a	Model 3b	Model 4
Sociaal-culturele opleiding	-0,25***	-0,24***	-0,22***	-0,22***	-0,07	-0,04	0,01	0,01
Opleidingsniveau	0,02	-0,01	0	0	-0,05	-0,04	0	0
Inkomen		0,13**	0,13**	0,13**	0,05	0,06	0,07	0,08
Werkzaam in publieke sector			-0,08	-0,08	-0,07	-0,09	-0,08	-0,08
Economische onzekerheid				-0,07	-0,02	-0,02	-0,03	-0,03
Economisch egalitarisme					-0,51***	-0,50***	-0,48***	-0,50***
Culturele participatie						-0,08	-0,04	-0,03
Autoritarisme							0,25***	0,19***
Anomie								0,10*
N	409	409	409	409	409	409	409	409
Adj R²	0,06	0,07	0,07	0,08	0,31	0,31	0,36	0,36

*= $p < 0.05$; **= $p < 0.01$; ***= $p < 0.001$

Referentiegroep= economische opleiding

Tabel 10 Regressieanalyse met als afhankelijke variabele stemvoorkeur (links-rechts; 1-3)

Deel 2: Opleidingsrichting en antiverzorgingsstaatsentiment

Hoofdstuk 5 Antiverzorgingsstaatsentiment

In dit tweede deel van de scriptie wordt onderzocht of het sentiment dat mensen koesteren ten aanzien van de verzorgingsstaat (positief dan wel negatief), afhangt van de richting waarin men is opgeleid. De eerste paragraaf bevat een korte uiteenzetting van de geschiedenis van de verzorgingsstaat. In de tweede paragraaf volgt onderzoek dat laat zien dat steun voor de verzorgingsstaat afhangt van zowel economische als culturele motieven en/ of denkbeelden. Houtman *et al.* (2008: 105-117) tonen het belang van deze twee factoren duidelijk aan, door te laten zien dat een deel van de arbeidersklasse op basis van culturele denkbeelden negatief sentiment jegens de verzorgingsstaat koestert. Dit terwijl de arbeidersklasse op basis van economische beweegredenen sterk belang heeft bij een instituut dat belast is met economische herverdeling. Sociale onvrede leidt in dit geval tot zowel het verlangen naar gelijkheid als radicale kritiek op de verzorgingsstaat (Elchardus, 2005: 268).

Tevens wijzen Houtman *et al.* (2008) erop dat vanaf de jaren '80 het 'fiscale probleem' van de verzorgingsstaat zich steeds sterker ontwikkelde tot een culturele en morele crisis (*ibid.* 9). Dit zorgde ervoor dat de balans tussen rechten en plichten van werklozen onder druk kwam te staan. De verzorgingsstaat zou vooral 'hardwerkende belastingbetalers' benadelen, doordat werklozen misbruik van de voorzieningen maakten (Mead, 1986). In bepaalde kringen ontstond het idee dat werklozen vooral *deserving poor* waren, in plaats van *undeserving poor*. Bij deze opvattingen zijn het niet alleen economische motieven die een rol spelen; tegelijkertijd is er sprake van een verweving van morele opvattingen. Ook binnen de politiek kan deze op het eerste gezicht paradoxale combinatie van economisch egalitaire denkbeelden en een verwerping van de verzorgingsstaat aangetroffen worden. Binnen het nieuw rechtse discours neemt afkeer van grote instituties en het belang van 'de gewone man' een prominente plaats in. Nieuw rechtse partijen zien de verzorgingsstaat als een systeem dat de 'hardwerkende belastingbetaler' benadeelt. Tevens verkondigen deze partijen dat vooral 'onwelwillende, luie werklozen' en 'de bureaucratische elite' van de verzorgingsstaat profiteren (Taggart, 2002: 76).

5.1 Opbouw en afbraak van de verzorgingsstaat

De wortels van de verzorgingsstaat liggen in de 19^e eeuw, waarin zich grote sociale problemen aandienen. Dit was het directe gevolg van de opkomst van de industriële samenleving. Voorbeelden van deze sociale problemen zijn: de snelle groei van loonarbeid, slechte werkomstandigheden in de fabrieken, hygiëne problematiek door verstedelijking en schrijnende armoede (Trommel en van der Veen, 199:7). De herverdeling van arbeid, inkomen en welzijn zou deze problemen moeten indammen en voorkomen. Nationale overheden namen de leiding over deze processen op zich. Een verzorgingsstaat draagt dan ook primaire verantwoordelijkheid voor het welzijn van de burger. Daarbij staat de universaliteit van staatsarrangementen centraal; iedere burger dient in dit type staat toegang te hebben tot essentiële voorzieningen als onderwijs en gezondheidszorg.

Vanaf het prille ontstaan is de verzorgingsstaat bekritiseerd. Ondanks de gestage uitbouw die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvindt, klinkt protest uit verschillende hoeken binnen de samenleving. Zo wordt in de jaren zestig kritiek geuit tegen de grote anonieme staatsinstanties, die de burger zouden reduceren tot afhankelijke individuen (*ibid.*). Vanaf de jaren tachtig verandert deze morele kritiek in economische kritiek. De verzorgingsstaat blijkt financieel onhoudbaar te zijn geworden. De economische crisis die in de eerste helft van de jaren zeventig toeslaat, in combinatie met de oplopende werkloosheid, leidt tot een explosieve kostenstijging van sociale-zekerheidsuitgaven. Dit stelde de Nederlandse overheid voor budgetproblemen, die door een kleinere overheid geëlimineerd moesten worden. Sociale uitgaven dienden dan ook zo sterk mogelijk gereduceerd te worden (Korpi en Palme, 2003; Pierson, 1994).

Kritiek op de verzorgingsstaat en economische interventie op de vrije markt, kwam vooral uit neoliberale hoek. Friedrich Hayek (1899-1992), een prominent van deze beweging, pleitte voor een sterke deregulering en privatisering van de overheidssector (zie vooral *Law, legislation and liberty* uit 1973). In Nederland zijn het aanvankelijk vooral rechtse partijen die kritiek uiten op de verzorgingsstaat, maar ook de sociaaldemocraten zagen een noodzaak tot hervormingen in. De verzorgingsstaat is sterk hervormd door de kabinetten Lubbers (1982-1994). Zo werden uitkeringen verlaagd, ambtenarensalarissen gekort en het minimumloon verlaagd. Dit beleid wordt tot op de dag van vandaag voortgezet. De toenemende vergrijzing dwingt de overheid tot het heroverwegen van voorzieningen die kenmerkend zijn voor de verzorgingsstaat.

5.2 Economische motieven voor het ondersteunen van de verzorgingsstaat

In deze paragraaf worden vier economische verklaringen uiteengezet die kunnen leiden tot positief dan wel negatief sentiment ten aanzien van de verzorgingsstaat. Dit zijn achtereenvolgens: de inkomensverschillen, de sector waarin sociaal-cultureel en economisch opgeleiden werkzaam zijn, het werkloosheidsrisico en economisch egalitarisme. De uitwerking van deze motieven is relatief kort, omdat het merendeel van de theorie reeds in het eerste deel van de scriptie naar voren is gekomen.

5.2.1 Inkomensverschillen tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden

De wijze waarop een verzorgingsstaat is ingericht, heeft effect op de mate waarin burgers afhankelijk zijn van de markt om in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Sociale voorzieningen verkleinen de afhankelijkheid van mensen ten opzichte van de markt. Esping-Andersen (1990) duidt deze afhankelijkheid aan met de term 'decommodification'. Hoe sterker de decommodification, hoe minder burgers afhankelijk zijn van de waarde die ze vertegenwoordigen op de arbeidsmarkt. Dit houdt in dat men bij gebrek aan professionele mogelijkheden terug kan vallen op een stelsel van sociale voorzieningen.

Niet iedereen heeft belang bij deze decommodificatie. Traditioneel rechtse partijen (bijvoorbeeld de VVD) pleiten voor zoveel mogelijk individuele economische vrijheid. Met dit standpunt zijn deze partijen tegenstander van sterke inkomensnivellering. In de termen van Esping-Andersen (*ibid.*) zijn traditioneel rechtse partijen tegenstander van verregaande decommodificatie. Vervolgens kunnen we vaststellen, dat hoe hoger het inkomen van een persoon op de markt, des te minder belang deze heeft bij decommodificatie. Anderzijds hebben groepen met een lager inkomen meer belang bij sociale voorzieningen, omdat die zorgen voor een nivellering van inkomens. Dit standpunt hoort van oudsher bij linkse politieke partijen (bijvoorbeeld de PvdA en in sterkere mate de SP).

Zoals in de economische verklaringen voor stemvoorkeur naar voren is gekomen, ligt het gemiddelde inkomen van de groep economisch opgeleiden aanzienlijk hoger dan het gemiddelde inkomen van sociaal-cultureel opgeleiden (Güveli, 2005; Güveli en de Graaf, 2007; De Graaf en Steijn, 1997: 12). *Het relatief lage inkomen in vergelijking met economisch opgeleiden, leidt onder sociaal-cultureel opgeleiden naar verwachting tot meer ondersteuning van de verzorgingsstaat en het koesteren van relatief weinig antiverzorgingsstaatsentiment (hypothese 1).*

5.2.2 Sector en werkloosheidsrisico

Onderzoek wijst uit dat naast de hoogte van het inkomen ook de afhankelijkheid van de staat van belang is bij de mate waarin burgers de verzorgingsstaat ondersteunen (Güveli en de Graaf, 2007; Savage, 1991). Sociaal-cultureel opgeleiden zijn sterker vertegenwoordigd binnen de publieke sector dan economisch opgeleiden. Om deze reden heeft deze groep belang bij een grote staat en uitgebreide sociale arrangementen. Doordat economisch opgeleiden veelal in de private sector terechtkomen, hebben zij minder belang bij uitgebreide voorzieningen. Zij zijn minder afhankelijk van de werkgelegenheid die door het onderhouden van deze arrangementen bestaat. *De verwachting is dan ook dat in vergelijking met economisch opgeleiden onder sociaal-cultureel opgeleiden minder antiverzorgingsstaatsentiment voorkomt, doordat deze groep sterker vertegenwoordigd is binnen de publieke sector (hypothese 2).*

Daarnaast verschillen de publieke en private sector in de mate waarin de werknemers blootstaan aan het risico op werkloosheid. Het werkloosheidsrisico ligt binnen de publieke sector (1,4%) aanzienlijk lager dan binnen de private sector (4,9%). Dit blijkt uit een recent rapport van Public Economics APE (2008). Deze economische onzekerheid leidt naar verwachting onder zowel sociaal-cultureel als onder economisch opgeleiden tot relatief weinig antiverzorgingsstaatsentiment. Sociaal-cultureel opgeleiden lopen een relatief laag risico op werkloosheid zolang ze bij de publieke sector werken. Daarnaast zorgt de verzorgingsstaat ervoor dat wanneer economisch opgeleiden werkloos raken er voorzieningen beschikbaar zijn. *Dit leidt tot de verwachting dat het werkloosheidsrisico, onder beide groepen, leidt tot relatief weinig antiverzorgingsstaatsentiment (hypothese 3).*

5.2.3 Economisch egalitarisme

Onder de noemer economisch egalitarisme vallen vraagstukken als de verdeling van welvaart, de rechten en plichten van werklozen en de rol van de verzorgingsstaat. In de kern gaat het hier over de denkbeelden die iemand koestert over economische ongelijkheid. In deel één van de scriptie is aan de orde gekomen dat economisch opgeleiden relatief conservatief zijn qua economische denkbeelden (Blees-Booij, 1994: 141; Andersen, 1999; Guimond *et al.* 1989). Daarnaast bleek dat sociaal-cultureel opgeleiden economisch progressievere opvattingen hebben (deze groep legt bijvoorbeeld sterk de nadruk op de rechten van werklozen, is voorstander van inkomensnivellering, enz.). *De vierde hypothese luidt dan ook dat antiverzorgingsstaatsentiment onder sociaal-cultureel opgeleiden door relatief progressieve economische opvattingen minder voorkomt dan onder economisch opgeleiden.*

De verwachting is aldus, dat de economische factoren (inkomen, sector en economisch egalitarisme) onder de groep sociaal-cultureel opgeleiden zorgen voor een sterkere ondersteuning van de verzorgingsstaat (en hiermee tot het koesteren van relatief weinig negatief sentiment jegens de verzorgingsstaat). De economische conservativiteit, het relatief hoge inkomen en de sterke vertegenwoordiging binnen de private sector leiden daarentegen tot de verwachting dat economisch opgeleiden relatief veel negatief sentiment koesteren ten opzichte van de verzorgingsstaat. Werkloosheidsrisico is de enige economische factor die naar verwachting niet tot een splitsing tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden leidt.

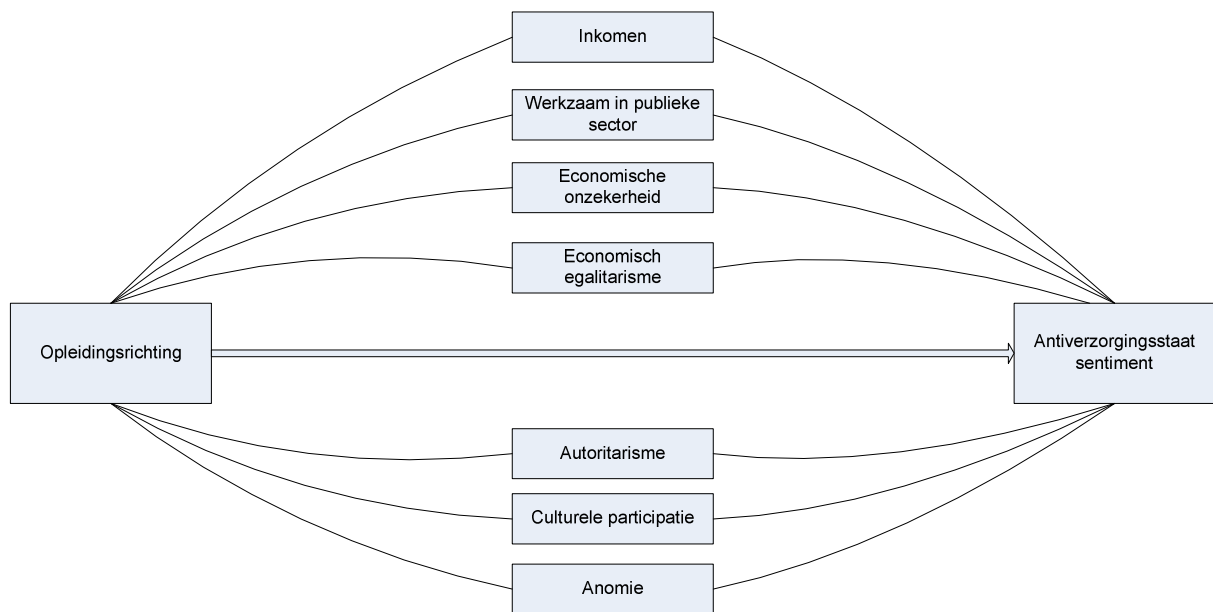
5.3 Culturele bezwaren tegen de verzorgingsstaat

In het eerste deel van de scriptie is naar voren gekomen dat sociaal-cultureel opgeleiden sterker cultureel participeren (Blees-Booij, 1994) en libertaire culturele opvattingen hebben (Van de Werfhorst en Kraaykamp, 2001; Blees-Booij, 1994; Güveli, 2006). Dit wil zeggen dat zij sterk de nadruk leggen op de vrijheid van het individu en minder belang hechten aan tradities. Daarnaast is gebleken dat het spiegelbeeld van libertaire opvattingen (autoritaire opvattingen), leidt tot een verwerping van de verzorgingsstaat. Dit houdt in dat cultureel libertaire opvattingen leiden tot een sterkere ondersteuning van de verzorgingsstaat. In het theoretisch kader, dat is gebruikt voor het eerste deel van deze scriptie, is aan bod gekomen dat de groep met een sociaal-culturele opleiding minder geneigd is de werklozen op de eigen verantwoordelijkheid te wijzen, dan de economisch opgeleiden. Dit kan tevens het gevolg zijn van autoritarisme. Daarnaast laten Van de Werfhorst en Kraaykamp (2001) zien dat sociaal-cultureel opgeleiden vaker lid zijn van sociaal-maatschappelijke organisaties (*ibid.* 228). Economisch opgeleiden blijken minder libertaire opvattingen te hebben en ook minder cultureel te participeren (Blees-Booij, 1994). *Dit leidt tot de verwachting dat sociaal-cultureel opgeleiden op basis van een grotere culturele participatie en cultureel libertaire denkbeelden relatief weinig antiverzorgingsstaatsentiment koesteren (hypothese 5 en 6).*

Naast autoritarisme is ook anomie sterk afhankelijk van de mate waarin individuen over cultureel kapitaal beschikken. Anomie leidt tot een afkeer van maatschappelijke instituties, waarvan de

verzorgingsstaat het ultieme voorbeeld is. *Doordat ook anomie sterk afhankelijk is van cultureel kapitaal, is de verwachting dat anomie ervoor zorgt dat economisch opgeleiden meer antiverzorgingsstaatsentiment koesteren dan sociaal-cultureel opgeleiden (hypothese 7).*

Samenvattend leiden alle drie de culturele factoren tot de verwachting dat economisch opgeleiden negatievere denkbeelden hebben ten aanzien van de verzorgingsstaat dan sociaal-cultureel opgeleiden. Deze verwachting is gebaseerd op drie zaken: een geringere culturele participatie, relatief autoritaire opvattingen en sterkere gevoelens van anomie. Het conceptueel model is weergegeven in figuur 2.

Figuur 2 *Conceptueel model antiverzorgingsstaatsentiment*

Hoofdstuk 6 Operationalisering

De operationalisering is in dit hoofdstuk korter dan in het eerste deel van de scriptie, omdat dezelfde voorspellende variabelen zijn gebruikt. Alleen de afhankelijke variabele is veranderd (antiverzorgingsstaatsentiment in plaats van stemvoorkeur).

- **Variabele 1 Antiverzorgingsstaatsentiment**

Antiverzorgingsstaatsentiment bestaat uit zes items. Als eerste is de respondenten gevraagd in hoeverre ze het eens zijn met de volgende uitspraken:

1. werklozen krijgen veel meer uit de verzorgingsstaat dan werkenden
2. veel werklozen ontvangen uitkeringen of maken gebruik van diensten waarop ze geen recht hebben

Vervolgens is de respondenten de volgende stellingen voorgelegd: 'door het stelsel van sociale zekerheid':

1. willen de mensen niet meer voor elkaar zorgen
2. worden mensen lui en gemakzuchtig
3. verliezen mensen de eigen verantwoordelijkheid voor het bestaan uit het oog
4. worden mensen egoïstisch en berekenend

De antwoordcategorieën zijn: helemaal mee oneens (1), mee oneens (2), noch mee oneens, noch mee eens (3), mee eens (4), helemaal mee eens (5) en weet niet (6). Een hogere score op deze schaal staat voor een groter antiverzorgingsstaatsentiment. Daarbij wordt de categorie 'weet niet' uitgesloten van de analyse. De respondenten moeten op minimaal vier stellingen 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens' geantwoord hebben. Weet niet is uitgesloten van de analyse. Zoals in onderstaande figuur te zien is, is er sprake van een betrouwbare schaal (Cronbach's Alpha= 0,83).

Schaal	M	SD	N	Spreiding	Cronbach's α	Range
Antiverzorgingsstaat-sentiment	3,17	0,90	2173	1-6	0,85	1-6

Tabel 11 *Schaalbeschrijving antiverzorgingsstaatsentiment*

Hoofdstuk 7 Analyse en resultaten

In dit hoofdstuk komen de belangrijkste resultaten uit deel twee van het onderzoek naar voren. In de eerste paragraaf worden de resultaten uit de eerste lineaire regressie behandeld, een regressie waarin alle opleidingsrichtingen zijn opgenomen. Deze tabel laat zien welke variabelen de grootste invloed uitoefenen op het sentiment dat mensen koesteren ten aanzien van de verzorgingsstaat. De uitwerking van de hypothesen vindt plaats in de tweede paragraaf. Voor de toetsing van de hypothesen zijn de verschillen tussen respondenten met een sociaal-culturele opleiding en respondenten met een economische opleiding verder geanalyseerd. Hierbij geldt de groep economisch opgeleiden als referentiecategorie (tabel 13).

7.1 Lineaire regressie

Voor het beantwoorden van de centrale vraagstelling is een multi-pele regressieanalyse de meest aangewezen methode. In het 'basismodel' zijn opleidingsrichting en opleidingsniveau opgenomen. Vervolgens is het effect van de onafhankelijke variabelen geanalyseerd. In de eerste regressieanalyse (tabel 12) geldt de categorie 'algemene opleiding' als referentiepunt.

Uit tabel 12 blijkt dat alleen een sociaal-culturele opleiding een significant negatief effect heeft op antiverzorgingsstaatsentiment. Daarnaast zorgt ook een hogere opleiding voor minder antiverzorgingsstaatsentiment. Tevens valt uit de eerste regressie af te leiden dat economisch egalitarisme, autoritarisme en anomie de sterkste effecten sorteren op het sentiment dat men koestert ten aanzien van de verzorgingsstaat (positief dan wel negatief). Economisch egalitarisme leidt tot positiever sentiment ($\beta = -0,33^{***}$), net als economische onzekerheid ($\beta = -0,06^{**}$). Autoritarisme ($\beta = 0,32^{***}$) en gevoelens van anomie ($\beta = 0,22^{***}$) leiden tot een negatief sentiment. Deze resultaten zijn in het theoretische kader voorspeld.

7.2 Toetsing hypothesen

In de tweede regressieanalyse (tabel 13) is te zien dat sociaal-cultureel opgeleiden significant minder antiverzorgingsstaatsentiment koesteren dan economisch opgeleiden ($\beta = -0,18^{***}$). Het effect van een hogere opleiding valt hier logischerwijs weg, omdat in deze analyse alleen economisch en sociaal-cultureel opgeleiden zijn opgenomen. Uit deze tweede regressie, waarin de economische en culturele opleiding tegen elkaar afgezet worden, komt naar voren dat zowel economische als culturele factoren een rol spelen.

Het grootste effect wordt bewerkstelligd doordat sociaal-cultureel opgeleiden economisch progressiever zijn dan economisch opgeleiden. Wanneer iemand conservatieve economische opvattingen huldigt, zal men ook negatiever sentiment ten aanzien van de verzorgingsstaat koesteren. Progressieve economische opvattingen leiden juist tot minder antiverzorgingsstaatsentiment. De

verzorgingsstaat wordt in dit geval gezien als het juiste instrument voor inkomensnivellering en sociaal beleid.

Met het toevoegen van culturele participatie, autoritarisme en anomie wordt het oorspronkelijke negatieve effect van een sociaal-culturele opleiding zelfs positief. Uit deze tabel (13) blijkt bovendien dat sociaal-cultureel opgeleiden sterker cultureel participeren en lager scoren op de schaal voor autoritarisme. Hoe autoritairder iemand is, hoe negatiever deze persoon zal oordelen over de verzorgingsstaat. Culturele conservativiteit leidt aldus tot een negatiever sentiment. In combinatie met de geringere culturele participatie, speelt deze 'culturele factor' bij de verklaring van het verschil tussen de twee toetsgroepen een even grote rol als economische progressiviteit.

Terugkomend op de hypothesen dienen nummer 4, 5 en 6 aangenomen te worden. In tegenstelling tot de verklaring van politieke voorkeur, waar economische progressiviteit het grootste deel van het verschil tussen beide groepen verklaart, spelen bij de vorming van antiverzorgingsstaatsentiment ook de culturele factoren autoritarisme en culturele participatie een aanzienlijke rol. De hieraan verbonden conclusies staan in hoofdstuk 8.

Onafhankelijke variabelen	Model 1	Model 2a	Model 2b	Model 2c	Model 2d	Model 3a	Model 3b	Model 4
Sociaal-culturele opleiding	-0,10***	-0,11***	-0,09***	-0,09***	-0,06*	-0,04	0,02	0,02
Economische opleiding	0,02	0,02	0,02	0,02	-0,02	-0,02	-0,01	-0,01
Juridische opleiding	-0,02	-0,02	-0,02	-0,02	-0,03	-0,02	-0,01	-0,01
Medische opleiding	-0,04	-0,04	-0,03	-0,04	-0,02	-0,02	0	0,01
Technische opleiding	0,01	0,01	0,01	0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01
Opleidingsniveau	-0,11***	-0,12***	-0,11***	-0,11***	-0,16***	-0,14***	-0,06*	-0,05*
Inkomen		0,03	0,04	0,03	-0,03	-0,02	-0,01	0,02
Werkzaam in publieke sector			-0,05*	-0,06*	-0,04	-0,05*	-0,02	-0,01
Economische onzekerheid				-0,09***	-0,06**	-0,06**	-0,05**	-0,06**
Economisch egalitarisme					-0,32***	-0,32***	-0,31***	-0,33***
Culturele participatie						-0,11***	-0,04*	-0,03
Autoritarisme							0,42***	0,32***
Anomie								0,22***
N	1809	1809	1809	1809	1809	1809	1809	1809
Adj R²	0,03	0,03	0,03	0,04	0,13	0,14	0,30	0,33

*= $p < 0.05$; **= $p < 0.01$; ***= $p < 0.001$

Referentiegroep= algemene opleiding

Tabel 12 Regressieanalyse met als afhankelijke variabele antiverzorgingsstaatsentiment

Onafhankelijke variabelen	Model 1	Model 2a	Model 2b	Model 2c	Model 2d	Model 3a	Model 3b	Model 4
Sociaal-culturele opleiding	-0,18***	-0,18***	-0,17***	-0,17***	-0,05	0	0,07	0,07
Opleidingsniveau	-0,08	-0,09*	-0,09	-0,09*	-0,13***	-0,11	-0,05	-0,05
Inkomen		0,06	0,06	0,04	-0,01	-0,01	0	0,02
Werkzaam in publieke sector			-0,03	-0,04	-0,03	-0,05	-0,04	-0,04
Economische onzekerheid				-0,14***	-0,10*	-0,10**	-0,11**	-0,12***
Economisch egalitarisme					-0,42***	-0,41***	-0,37***	-0,39***
Culturele participatie						-0,15***	-0,08*	-0,06
Autoritarisme							0,40***	0,31***
Anomie								0,19***
N	543	543	543	543	543	543	543	543
Adj R²	0,05	0,05	0,05	0,06	0,22	0,24	0,37	0,40

*= $p < 0.05$; **= $p < 0.01$; ***= $p < 0.001$

Referentiegroep= economische opleiding

Tabel 13 *Regressieanalyse met als afhankelijke variabele antiverzorgingsstaatsentiment*

Hoofdstuk 8 Conclusies

Paragraaf 8.1 geeft de conclusies uit deel 1 van dit onderzoek weer. Het geeft antwoord op de vraag waarom economisch opgeleiden rechtser stemmen dan sociaal-cultureel opgeleiden. In paragraaf 8.2 volgen de conclusies uit het tweede deel van de scriptie. Hierin volgt antwoord op de vraag of er een verschil bestaat in de mate waarin sociaal-cultureel en economisch opgeleiden negatief sentiment koesteren ten aanzien van de verzorgingsstaat. Paragraaf 8.3 plaatst dit in een breder kader door deze conclusies te vergelijken met de resultaten uit eerder onderzoek. Aansluitend volgen de onderzoeksreflectie en de aanbevelingen voor vervolgonderzoek (paragraaf 8.4).

8.1 Liggen economische of culturele motieven ten grondslag aan het verschil in stemvoorkeur tussen economisch en sociaal-cultureel opgeleiden?

In dit onderzoek is getracht antwoord te krijgen op een tweetal vragen. Ten eerste is onderzocht of opleidingsrichting invloed uitoefent op de politieke voorkeur die mensen hebben. Daarbij lag de nadruk op het verschil tussen de respondenten met een sociaal-culturele opleiding en de respondenten die een economische opleiding hebben genoten. Uit de resultaten blijkt dat sociaal-cultureel opgeleiden aanzienlijk vaker de voorkeur uitspreken voor linkse partijen dan economisch opgeleiden. Om dit verschil te verklaren zijn zowel economische als culturele motieven getoetst. Uit deze toetsing bleek dat de economische progressiviteit onder sociaal-cultureel opgeleiden veruit de grootste oorzaak is voor de relatief linkse politieke oriëntatie die deze groep heeft. De culturele verklaringen die aan bod zijn gekomen (culturele participatie, autoritarisme en anomie) hebben aanzienlijk minder verklaringskracht.

Het is duidelijk dat economische motieven de grootste rol spelen bij het verschil in politieke voorkeur tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden. De economische conservativiteit onder economisch opgeleiden leidt tot minder steun voor inkomensnivellering en daarmee tot een rechtse politieke voorkeur. Tussen deze twee groepen, allebei onderdeel van de middenklasse, is dus geen sprake van een cultureel, maar van een economisch waardeconflict. Deze resultaten ondersteunen de *new class theory* en het onderscheid tussen enerzijds technocraten en anderzijds sociaal-culturele specialisten. De manier waarop de middenklasse in het klassieke EGP-schema is geoperationaliseerd, doet volgens de resultaten die in deze scriptie naar voren komen geen recht aan de verschillen die in de middenklasse bestaan. Sociaal-culturele specialisten dienen als een aparte klasse te worden opgenomen omdat de politieke oriëntatie wezenlijk verschilt van de oriëntatie die technocraten hebben.

8.2 Zijn er verschillen in de mate waarin sociaal-cultureel en economisch opgeleiden negatief sentiment koesteren jegens de verzorgingsstaat?

Economisch opgeleiden staan aanzienlijk sceptischer ten aanzien van de verzorgingsstaat dan sociaal-cultureel opgeleiden. Dit is zowel het gevolg van economische als van culturele conservativiteit. Enerzijds zijn het economische denkbeelden die leiden tot een negatieve opstelling ten opzichte van de verzorgingsstaat. Men meent bijvoorbeeld dat grote inkomensverschillen niet onrechtvaardig zijn, dat er geen echte armoede in Nederland meer voorkomt, dat de overheid de sociale uitkeringen niet dient te verhogen en dat de overheid niet sterk dient te interveniëren in het economische verkeer om op deze wijze de inkomensverschillen te verkleinen. Anderzijds ligt een verschil in culturele denkbeelden ten grondslag aan het verschil tussen economisch en sociaal-cultureel opgeleiden. Men kan bijvoorbeeld de overtuiging hebben dat werklozen niet adequaat de verantwoordelijkheid nemen om het heft in eigen hand te nemen. Het blijkt dan ook dat dit negatieve sentiment iets anders is dan de mate waarin men economisch conservatief is.

Beide groepen kijken met een andere blik naar de toekomst van de verzorgingsstaat. Partijen die willen bezuinigen op overheidsuitgaven, door bijvoorbeeld het verminderen van uitkeringen, kunnen onder economisch opgeleiden op aanzienlijk meer steun rekenen dan onder sociaal-cultureel opgeleiden. Economisch opgeleiden leggen sterker de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van de burger. Sociaal-cultureel opgeleiden kijken daarentegen sterker naar de verantwoordelijkheid van de maatschappij als geheel. Het wekt dan ook geen verbazing dat deze met elkaar botsende maatschappijbeelden niet alleen leiden tot een verschil in politieke voorkeur, maar ook tot een andere houding ten aanzien van het instituut de verzorgingsstaat.

Het draagvlak voor een traditionele verzorgingsstaat, een overheid die uitkering- en voorzieningenniveaus garandeert op alle mogelijke terreinen, is onder economisch opgeleiden dan ook kleiner dan onder sociaal-cultureel opgeleiden. Economisch opgeleiden zullen meer neigen naar een verzorgingsstaat die zich 'slechts' richt op groepen die absoluut niet de mogelijkheid hebben om voor zichzelf te zorgen. Met andere woorden: een verzorgingsstaat die steeds selectiever is. Sociaal-cultureel opgeleiden daarentegen ondersteunen in sterkere mate de universaliteit van publieke arrangementen. Dit wil zeggen dat de staat minder voorwaarden stelt aan burgers voordat sociale rechten worden verleend. Economisch opgeleiden lijken dan ook sterker te passen in de trend richting een *enabling state* (Gilbert, 2002), een staat waarin de nadruk ligt op de activering van de burger, privatisering van overheidsdiensten en een toenemende selectiviteit van publieke sociale arrangementen. Hier vindt een verschuiving plaats van een collectieve naar een individuele verantwoordelijkheid (Van der Veen, 2009: 2).

8.3 Discussie

De volgende vraag is of de resultaten uit dit onderzoek overeenkomen met de resultaten uit eerder onderzoek naar de verschillen tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden. Ten eerste is het waardevol de conclusies uit dit onderzoek te vergelijken met de resultaten die Blees-Booij (1994) weergeeft in haar proefschrift, getiteld: '*culturele en economische beroepsstatus van mannen en vrouwen, een tweedimensionale ordening*'. Zij laat zien dat progressieve sociaaleconomische denkbelden (economische waardeoriëntatie) negatief samenhangen met de economische beroepsstatus (*ibid.* 141). Dit is in overeenstemming met de resultaten uit dit onderzoek. Ook uit deze scriptie blijkt dat economisch opgeleiden (vergelijk: mensen met een hoge economische beroepsstatus) economisch conservatiever zijn dan sociaal-cultureel opgeleiden. Ook blijkt uit het onderzoek van Blees-Booij dat een hogere sociaal-culturele beroepsstatus voor cultureel-progressievere opvattingen zorgt. De economische beroepsstatus blijkt geen effect te hebben op sociaal-culturele opvattingen (*ibid.*). Uit de resultaten in dit onderzoek blijkt dat sociaal-cultureel opgeleiden inderdaad cultureel-progressiever zijn dan economisch opgeleiden. Deze culturele beweegreden is echter minder belangrijk bij de totstandkoming van een linkse partijvoorkeur dan de economische beweegreden.

Het artikel, waarin De Graaf en Steijn (1997) een voorstel doen tot aanpassing van de EGP-klassenindeling, ligt in de lijn van het proefschrift van Blees-Booij (1994). Ook deze onderzoekers pleiten voor een onderscheid tussen managers en professionals, die in het 'klassieke' EGP-schema in één categorie samengebracht zijn. De Graaf en Steijn (1997) laten echter zien dat er aanzienlijke verschillen bestaan tussen deze twee groepen. Wat deze onderzoekers professionals noemen, zijn in het proefschrift van Blees-Booij (1994) mensen met een hoge culturele beroepsstatus. Deze professionals blijken een duidelijk linkse politieke oriëntatie te hebben en zijn daarnaast sterk voorstander van inkomensnivellering (*ibid.* 12). Ook Van de Werfhorst en De Graaf (2004: 229- 230) laten zien dat sociaal-culturele specialisten sterk voorstander zijn van inkomensnivellering en een sterke overheid, net als Güveli *et al.* (2005; 2007). Dit resultaat ligt in lijn met de resultaten uit deze scriptie, waarin economische progressiviteit de belangrijkste verklaring is voor het relatief linkse stemgedrag van sociaal-cultureel opgeleiden.

Al dit onderzoek wijst op de verschillen in economische opvattingen tussen economisch en sociaal-cultureel opgeleiden. Het vernieuwde EGP-schema, waarin een onderscheid geldt tussen sociaal-culturele specialisten en technocraten, blijkt door deze resultaten meer recht te doen aan de veranderingen die plaatsvinden in de postindustriële maatschappij dan het klassieke EGP-schema.

De conclusies betreffende antiverzorgingsstaatsentiment zijn lastiger te vergelijken dan de conclusies die getrokken zijn bij stemvoorkeur. Onderzoek naar antiverzorgingsstaatsentiment is relatief nieuw. Het lijkt mij echter nuttig om andere inzichten te combineren met de resultaten die in deze scriptie naar voren zijn gekomen. Om te beginnen laat het onderzoek van Guimond *et al.* (1989) zien dat universitaire studenten met een sociaalwetenschappelijke opleiding niet zozeer het individu

verantwoordelijk stellen voor een ongewenste situatie (zoals werkloosheid), maar op zoek gaan naar structurele factoren die geleid hebben tot deze problemen. Anders gezegd: deze studenten betrekken zeer sterk het sociale competent bij een verklaring van werkloosheid. Studenten met een economische opleiding benadrukken daarentegen sterker de verantwoordelijkheid van het individu. Kijkend naar de schaal waaruit antiverzorgingsstaatsentiment is opgebouwd (bijvoorbeeld veel werklozen ontvangen uitkeringen of maken gebruik van diensten waarop ze geen recht hebben, door sociale voorzieningen verliezen mensen de eigen verantwoordelijkheid voor het bestaan uit het oog of worden mensen egoïstisch en berekenend), valt duidelijk een analogie te trekken met de resultaten uit dit onderzoek. Economisch opgeleiden houden het individu sterker verantwoordelijk voor de situatie waarin het verkeert, dan dat sociaal-cultureel opgeleiden dit doen.

Hetzelfde beeld verschijnt in het artikel van Andersen (1999: 106) die wijst naar de overtuigingen die binnen academische disciplines heersen over de verhouding tussen het individu en de maatschappij. Van de Werfhorst en Kraaykamp (2001: 313) laten bovendien zien dat mensen die een studie hebben gevolgd waarin sociale interactie centraal staat, toleranter zijn ten opzichte van minderheden, linkser stemmen en oververtegenwoordigd zijn bij vrijwilligersorganisaties. Zij verklaren dit uit de ontwikkeling van sociale vaardigheden, waardoor deze groep opener staat voor andermans standpunten en (moeilijke) situatie. Dit ligt in lijn van de conclusies die Guimond *et al.* (1989) en Andersen (1999) trekken.

8.4 Reflectie en vervolgonderzoek

Het beoordelen van de resultaten op betrouwbaarheid en validiteit biedt inzicht in de geldigheid van de getrokken conclusies. Een eerste punt is de operationalisatie van de concepten. Naast het gebruik van eenduidige concepten als inkomen en de sector waarin de respondenten werkzaam zijn, is tevens gebruik gemaakt van samengestelde variabelen. Ter verhoging van de betrouwbaarheid van deze variabelen is gebruik gemaakt van een factor- en betrouwbaarheidsanalyse. De factoranalyse dient ter bepaling of de afzonderlijke items samen een of meerdere factoren vormen. Vervolgens is bij deze concepten een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd, om te bepalen of deze schalen betrouwbaar zijn. Dit is bij alle schalen die in het rapport gebruikt zijn duidelijk het geval (zie tabel 8a). De effecten van deze afzonderlijke variabelen zijn voor elkaar gecorrigeerd door middel van een multi-pele regressieanalyse. Op deze wijze is bepaald welke variabelen de sterkste invloed uitoefenen op politieke voorkeur en antiverzorgingsstaatsentiment.

Het tweede punt is de dataset. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van data die in 2006 zijn verzameld. Hiermee is deze dataset actueel te noemen; het is onwaarschijnlijk dat zich in de afgelopen drie jaar fundamentele wijzingen hebben voorgedaan in de attitudes van de respondenten. Deze respondenten zijn afkomstig uit een panel van 6000 mensen. Uit deze groep is een aselechte steekproef getrokken. Het aantal respondenten in de belangrijkste regressieanalyses komt bij politieke voorkeur uiteindelijk uit op 409 (tabel 10). Bij de meting van antiverzorgingsstaatsentiment komen uiteindelijk 543 respondenten in aanmerking (tabel 13). Statistische generalisatie van de resultaten is

dus mogelijk. De voorwaarden waaronder de respondenten hebben meegedaan aan het onderzoek dienen echter in ogenschouw genomen te worden. De respondenten zijn namelijk beloofd voor het invullen van de enquête. Dit vergroot de kans op verschillen tussen de onderzoekspopulatie en de groep waarover het onderzoek uitspraken doet, namelijk economisch en sociaal-cultureel opgeleiden in Nederland.

Een derde punt van aandacht is de lengte van de vragenlijsten. Bij het verzamelen van de data is gebruik gemaakt van een drietal vragenlijsten. Niet iedereen bleek bereid om alle vragenlijsten in te vullen (de eerste vragenlijst is ingevuld door 2292 respondenten, 1972 respondenten hebben alle drie de vragenlijsten ingevuld). De kans is dan ook aanwezig dat de lengte van de vragenlijsten heeft gezorgd voor een selectiever publiek.

Voor eventueel vervolgonderzoek beschouw ik het beroep van de respondenten als een belangrijke toevoeging. Wanneer naast opleidingsrichting ook het exacte beroep van de respondenten bekend is, kan naast het effect van opleidingsrichting ook het effect van beroepspositie geanalyseerd worden. Onderzoek dat voortborduurde op de *new class theory* zal mijns inziens dan ook sterk moeten kijken naar de invloed van enerzijds arbeidspositie en anderzijds opleiding (zie voor een voorbeeld van het onderscheiden van deze twee effecten Güveli *et al.* 2007).

Daarnaast bestaat een wetenschappelijke discussie over de interpretatie van het effect dat van opleidingsrichting uitgaat. Zijn het wellicht economische en culturele progressiviteit die tot de keuze voor een sociaal-culturele opleiding leiden, of leidt een sociaal-culturele opleiding tot progressiviteit? Een voorbeeld van dit type onderzoek is het artikel van Elchardus en Spruyt (2009), die onderzoeken in welke mate sprake is van selectie of socialisatie. Selectie wil zeggen dat er bij 'de poort' een groot verschil bestaat tussen sociaal-cultureel en economisch opgeleiden. Socialisatie gaat er daarentegen vanuit dat studenten de heersende oriëntaties binnen een bepaalde discipline overnemen. Uit het onderzoek van Elchardus en Spruyt komt naar voren dat er vooral sprake is van selectie. Het onderzoek van Newcomb (1943) toont echter de plausibiliteit van socialisatie aan. Beide theorieën lijken dus levensvatbaar te zijn.

Voorts is het voor het inzicht in de ontwikkeling van politieke overtuigingen interessant om een longitudinaal onderzoek uit te voeren waarin drie belangrijke meetmomenten zitten. Als eerste een meting voordat het individu een opleiding kiest, ten tweede een meting aan het einde van de (specialistische) opleiding en ten derde een meting nadat deze persoon gedurende langere tijd in een bepaalde beroepsgroep zit. Met behulp van deze methode kan een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de effecten van opleiding en beroepspositie. Bovendien zorgt het eerste meetmoment voor duidelijkheid betreffende selectie en socialisatie. Internationaal vergelijkend onderzoek is in deze ook interessant. Door de resultaten in een internationaal kader te plaatsen, kan bepaald worden of de ontwikkeling van een verdeelde middenklasse zich in meerdere landen voordoet en welke rol opleidingsrichting bij deze splitsing speelt.

Literatuurlijst

- Achterberg, P. en Houtman, D. (2009). *Ideologisch onlogisch? Waardecongruentie, politieke kennis en onzekerheid*. Paper presented at the NSV-Sociologendag, Rotterdam.
- Achterberg, P. (2004). Klassegebonden stemgedrag en de nieuwe politieke cultuur. Stemgedrag en de saillantie van politieke issues in partijprogramma's. *Tijdschrift voor sociologie*, 25, 335-353.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sandford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Brothers.
- Andersen, H. (1999). Political Attitudes and Cognitive Convictions Among Danish Social Science Researchers. *Sociometrics*, 46, 87-108.
- Baer, D.E. and Lambert, R. D. (1982). Education and support for dominant ideology. *Canadian Review of London Sociology*, 19, 173-95.
- Bauman, Z. (1987). *Legislators and interpreters - On Modernity, Post-Modernity, Intellectuals*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Beck, U. (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Billiet, J. en Waeye H. (2003). *Een samenleving onderzocht, Methoden van social-wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen: De Boeck.
- Bilsen, K. and De Witte, H. (2001). Waarom worden individuen actief binnen een extreem-rechtse organisatie? *Tijdschrift voor Sociologie* 22(1), 37-62 .
- Blank, T. (2003). Determinants of National Identity in East and West Germany: An Empirical Comparison of Theories on the Significance of Authoritarianism, Anomie, and General Self-Esteem. *Political Psychology*, 24, 259-288.
- Blee-Booij A. (1994), *Culturele en economische beroepsstatus van mannen en vrouwen, een tweedimensionale ordening*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Brint, S. (1984). The 'New Class' and Cumulative Trend Explanations of the Liberal Political Attitudes of Professionals. *American Journal of Sociology* 90, 30-71.
- Bruce-Briggs, B., ed, (1979). *The New Class?* New Brunswick: Transaction Books.
- Butler, T. and Savage, M. (eds) (1995) *Social Change and the Middle Classes*. London: UCL Press.
- Clark, T. N., & Lipset, S. M. (1991). Are Social Classes Dying? *International Sociology*, 6 (4), 397 - 410. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Crook, S., Pakulski, J. en Waters, M. (1992). *Postmodernization: Change in Advanced Society*. London: Sage.
- Van Eijck, K. and Kraaykamp, G. (2009). De intergenerationele reproductie van cultureel kapitaal in belichaamde, geïnstitutionaliseerde en geobjectiveerde vorm. *Mens en maatschappij*, 84, 2, 177-206.

- Elchardus, M. and Spruyt, B. (2009) The Culture of Academic Disciplines and the Sociopolitical Attitudes of Students: A Test of Selection and Socialization Effects. *Social Science Quarterly*, Volume 90, Number 2.
- Elchardus, M. (2005) *De symbolische samenleving. een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*. Tiel: Lannoo.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Feldman, K.A. and Newcomb, T.M. (1969). *The Impact of College on Students*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Felling, A., Peters, J. & Scheepers, P. (eds.) (1986) *Theoretische modellen ter verklaring van ethnocentrisme*. Nijmegen, Instituut voor Toegepaste Sociale wetenschappen.
- Gabennesch, H. (1972) Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77, 857-875.
- Gilbert, N. (2002). *Transformation of the welfare state. The silent surrender of public responsibility*. Oxford: Oxford university press.
- Goldthorpe, J.H. (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- De Graaf, N.D. en Steijn, B. (1997). De 'service' klasse in Nederland: een voorstel tot aanpassing van de EGP-klassenindeling. In: H. De Witte & I. Glorieux, 'Strijd om klasse: discussies over de relevantie van het klasse-begrip'. Themanummer van het *Tijdschrift voor Sociologie*, no 18, nr 1- 2, 131-154.
- Guimond, S., Begin, G., and Palmer, D.L. (1989). Education and Causal Attributions: The Development of 'Person-Blame' and 'System-Blame' Ideology." *Social Psychology Quarterly* 52, 126–40.
- Güveli, A., Need, A. and De Graaf, N.D. (2005). De opkomst van de 'nieuwe' sociale klassen binnen de dienstenklasse in Nederland. Politieke oriëntatie van de 'nieuwe' sociale klassen tussen 1970 en 2000. *Mens en Maatschappij*, 80, 257-279.
- Güveli, A., Need, A. and De Graaf, N.D. (2007). Socio-political, cultural and economic preferences and behaviour of the social and cultural specialists versus the technocrats. Social Class or Education? *Social Indicator Research*, 81(3), 597-631.
- Heelas, P. (1995). Introduction: Detraditionalization and its Rivals. In: Heelas, P., Lash, S. en Morris, P. (red.), *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*. Oxford: Blackwell, 1-20.
- Houtman, D., Achterberg, P. en Derks, A. (2008) – *Farewell to the leftist working class*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Houtman, D. (2004) *Op de ruïnes van de traditie. Individualisering, culturele verandering en de toekomst van sociologie*. Paper gepresenteerd tijdens de door de KNAW op 19 april 2004 georganiseerde conferentie 'De toekomst van de sociologie'.
- Houtman, D. (2003). *Class and politics in contemporary social science*. New York: Walter de Gruyter, Inc.

- Houtman, D. (2002). Nieuwe sociale bewegingen en postmodernisme. Posttraditionele identiteiten tussen essentialisme en relativisme. Ter publicatie aangeboden aan *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, themanummer *Nieuwe sociale bewegingen*, n.a.v. Studiedag Brussel, 22 november 2002.
- Howitt, D. en Cramer, D. (2007). *Statistiek in de sociale wetenschappen*. 3^e editie. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Hyman, H.H. and Wright, C.R. (1979). *Education's Lasting Influence on Values*. Chicago: University of Chicago.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Inglehart, R. (1997), *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and*
- *Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Jonge De, M.J. (1997). *Grootmeesters van de sociologie*. Tweede druk. Amsterdam: Boom.
- Kitschelt, H. en Hellemans, S. (1990). *Beyond the European Left: Ideology and Political Action in the Belgian Ecology*. North Carolina: Durham.
- Korpi, W. and Palme, J. (2003). New politics and class politics in the context of Austerity and globalization: Welfare state regress in 18 countries, 1975-95. *American Political Science Review* 97, 425-446.
- Kriesi, H. (1989). New Social Movements and the New Class in the Netherlands. *American Journal of Sociology* 94, 1078-1116.
- Lamont, M. (1987). Cultural Capital and the Liberal Political Attitudes of Professionals: Comment on Brint. *American Journal of Sociology*, 92, 1501-1505.
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man*. Garden City N.Y.: Doubleday & Company. Inc.
- Mead, L.M. (1986) *Beyond entitlement: the social obligations of citizenship*. New York: free press.
- Newcomb, T.M. (1943) *Personality and Social Change*. New York: Dreiden.
- Pascarella, E. T., and Terenzini, P.T. (1991). *How College Affects Students*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Pierson, P. (1994). *Dismantling the welfare state? Reagan, Thatcher and the politics of retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Public Economics APE. *Het management van het werkloosheidsrisico in de sector overheid*. Onderzoek in opdracht van het ministerie van SZW. Den Haag, 2008.
- Nieuwbeerta, P. & Graaf, N. D. (1999). Traditional Class Voting in Twenty Postwar Societies. In G. Evans (Ed.), *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context* (pp. 23 - 56). New York: Oxford University Press.
- Savage (1991). Making sense of middle-class politics: a secondary analysis of the 1987 British general election survey. *Sociological Review*, 39, 26-54.
- Saey, P. en Saey, M. (2005). Back to basics. Het Vlaams Blok: schoppen naar beneden. In: Blokwatch. (www.blokwatch.be).

- SEO economisch onderzoek (2009). Berkhout, E.E. en Van der Werff, S.G. HBO'ers en academici van afstudeerjaar 2006/2007 op de arbeidsmarkt. *SEO-rapport nr. 2009- 26*.
- Srole, L. (1956). Social Integration and Certain Corrolaries: An Exploratory Study. *American Sociological Review* 21, 709-716.
- Stephan, W.G. and Stephan, C.W. (1984). An integrated threat theory of prejudice. In: reducing prejudice and discrimination (1999), edited by Stuart Oskamp. 23-45.
- Taggart, P. (2002), Populism and the pathology of representative politics, 62-80 in
- Mény, Y. & Y. Surel (ed.). Democracies and the populist challenge. New York: Palgrave.
- Trommel, W. A. en Van der Veen, R.J. (2004). De herverdeelde samenleving. Ontwikkeling en herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat. Amsterdam: AUP.
- Veen, R.J. van der (2009). The transformation of the welfare state. What is left of public responsibility? In W Schinkel (Ed.), *Globalization and the State. Sociological Perspectives on the state of the State* (2009). Pelgrave Macmillan.
- Werfhorst, H.G. Van de & Kraaykamp, G. (2001). Four Field-Related Educational Resources and Their Impact on Labor, Consumption and Sociopolitical Orientation. *Sociology of Education*, 74 (4), 296-317.
- Werfhorst, H.G. Van de en De Graaf, N.D. (2004) The Sources of Political Orientations in
- Post-Industrial Society: Social Class and Education Revisited. *British Journal of Sociology*, 55 (2), 211-235.
- Van de Werfhorst, H. G. Van de, Kraaykamp, G. en De Graaf, N.D. (1997). Opleidingsrichting en leefstijl. *Mens en Maatschappij. Jaargang 72, nr.4*, 335-351.
- Wright, E. O. (1979). *Class Structure and Income Determination*. New York: Academic Press Inc.

Bijlagen

Bijlage I Factorladingen items schalen

	Items autoritarisme	Factor 1
1	Jonge mensen hebben soms opstandige denkbeelden, maar als zij ouder worden behoren zij daar overheen te groeien en zich aan te passen	0,61
2	Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders, waar het volk vertrouwen in kan hebben	0,64
3	Door snelle veranderingen is het moeilijk om te weten wat goed en slecht is	0,58
4	Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken	0,64
5	Onze sociale problemen zouden grotendeels zijn opgelost als we op de een of andere manier misdadigers en asociale lieden uit de samenleving zouden kunnen verwijderen	0,71
6	Als mensen minder zouden praten en harder zouden werken zou alles beter gaan	0,67
7	Door de vele opvattingen over goed en slecht is het niet duidelijk waar je aan toe bent	0,64
	Eigenwaarde	2,87
	R²	0,41
	Betrouwbaarheid (Cronbach's α)	0,76
	N	2098

	Items economisch egalitarisme	Factor 1
1	De overheid moet de sociale uitkeringen verhogen	0,72
2	Grote inkomensverschillen zijn onrechtvaardig omdat mensen in principe gelijk zijn	0,64
3	De overheid moet ingrijpende maatregelen nemen om de inkomensverschillen te verkleinen	0,81
4	Bedrijven moeten verplicht worden om werknemers te laten meedelen in de winst	0,86
5	In Nederland komt geen echte armoede meer voor	0,61
	Eigenwaarde	2,69
	R²	53,74
	Betrouwbaarheid (Cronbach's α)	0,78
	N	2093

	Items culturele participatie	Factor 1
1	Hoe vaak gaat u gemiddeld naar kunsttentoonstellingen?	0,85
2	Hoe vaak discussieert u met anderen over kunst en cultuur?	0,86
3	Beschouwt u uzelf als een liefhebber van kunst en cultuur?	0,86
	Eigenwaarde	2,21
	R²	0,74
	Betrouwbaarheid (Cronbach's α)	0,81
	N	2154

	Items anomie	Factor 1
1	Je weet tegenwoordig echt niet meer op wie je nog kunt vertrouwen	0,83
2	De meeste mensen vallen tegen als je ze beter leert kennen	0,85
3	Om een beter bestaan te krijgen moet je vooral geluk hebben	0,76
4	Het is onverantwoord om in deze tijd nog kinderen op de wereld te zetten	0,71
	Eigenwaarde	2,48
	R²	0,62
	Betrouwbaarheid (Cronbach's α)	0,72
	N	2115

	Items antiverzorgingsstaatsentiment	Factor 1
1	Werklozen krijgen meer uit de verzorgingsstaat dan werkenden	0,68
2	Veel werklozen ontvangen uitkeringen of maken gebruik van diensten waarop ze geen recht hebben	0,72
3	Door het stelsel van sociale zekerheid worden mensen lui en gemakzuchtig	0,85
4	Door het stelsel van sociale zekerheid verliezen mensen de eigen verantwoordelijkheid voor het bestaan uit het oog	0,81
5	Door het stelsel van sociale zekerheid worden mensen egoïstisch en berekenend	0,79
6	Door het stelsel van sociale zekerheid willen de mensen niet meer voor elkaar zorgen	0,68
	Eigenwaarde	3,44
	R²	0,57
	Betrouwbaarheid (Cronbach's α)	0,85
	N	2173